

עיתונות יידיש בארץ-ישראל מתחילתה ועד הופעת 'ניוועלט' (1934)*

אריה ל' פילובסקי

לזכרו הברוך של משה גולדווסר ע"ה
שנקטף בדמי ימיו

העיתונות היהודית בארץ-ישראל עד גלי העלייה הגדולים במאה העשרים היתה ברובה המכריע עברית, וכידוע היא משמשת מקור ראשון-במעלה לתולדותיו של היישוב היהודי. ברם בצדה של עיתונות זו היתה גם עיתונות בידיש ובג'ודזמו.

המחקר בארץ הסתמך עד עתה על העיתונות העברית, ולא בחן בדיקה של ממש את העיתונות היהודית האחרת. תפקידה הבלבדי-כמעט של העיתונות היידית בתקופה הנידונה היה מתן מידע על הנעשה והמתרחש כאן. לפנינו אפוא מקור נוסף, אף כי מצומצם בהיקפו, לתולדות היישוב בדורות האחרונים. התעלמות מגורם זה גורעת מאיתנו עוד זווית-ראייה, העשויה להוסיף להכרת קורותיו של היישוב בארץ.

מאמר זה בא לסקור את העיתונות היהודית בידיש¹ בארץ מתחילתה ועד הופעת בטאונם של פועלי ציון שמאל, 'ניוועלט', בסוף 1934, העיתון הראשון בין הפרסומים הפריודיים בידיש בארץ, שהופעתו נמשכה ברציפות שנים רבות.

כיוון שלאחר גמר מלחמת-העולם הראשונה נשתנה אופייה של העיתונות היידית בארץ נחלק את דיוננו לשניים: (א) עיתונות יידיש עד שנת 1914; (ב) עיתונות יידיש למן גמר מלחמת-העולם הראשונה עד שנת 1934. כפי שנראה להלן, הוצאת 'דער אָנפֿאנג' בקיץ של שנת 1907 על ידי פועלי ציון, משמשת ציון-דרך חשוב מאוד בתולדות התרבות ותולדות תנועת הפועלים בארץ. לפיכך נבחין בתקופה הראשונה בין העיתונים שראו אור עד להופעת 'דער אָנפֿאנג' ובין אלה שיצאו לאחר-מכן.

* מאמר זה מבוסס על הרצאה בקונגרס השביעי למדעי היהדות (ירושלים, אב תשל"ז).
1 אשר לעיתונות המיסיונרית בידיש בארץ, שהיא נושא בפני עצמו, ראה: מ' אונגער, 'ביבליאָגראַפֿיע פֿון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל', בתוך זאמלבוך לכבוד דעם 250סטן יובל פֿון דער יידישער פרעסע, ניריורק 1937, עיולים 96, 133, 134, 137, 202. הביבליאָגראַפֿיה המוערת של אונגער חשובה מאוד להכרת העיתונות היידית בארץ-ישראל. וראה גם: א"ר מלאכי, פרקים בתולדות היישוב הישן, תל-אביב תשל"א, עמ' 332-333.

עיתונות יידיש בארץ-ישראל עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה

עיתונות יידיש עד להוצאת 'דער אַנפֿאנג'

העיון בתקופה זו מציג לפני החוקר בישראל בעיה שקשה לגבור עליה. חלק מן העיתונים שראו אור באותם הימים אינם נמצא בארץ,² וגם בקטלוגים של הספריות החשובות באמריקה אין להם זכר. ידיעותינו על אודותיהם מקורן בחוקרים ועיתונאים שכתבו עליהם. עובדה זו מחייבת זהירות רבה כלפי החומר הנידון, משלושה טעמים: (א) הכותבים לא תמיד הקפידו על בדיקה מדוקדקת בעיתונים שתיארו; (ב) יש שהם הזכירו עיתונים שלא היו כלל לנגד עיניהם; (ג) כתיבתם הושפעה בחלקה, במידה זו או זו, מן הפולמוסים הסוערים ורוויי-המתח שנתגלעו במשך עשרות בשנים בעניין מעמדה הציבורי של היידיש בארץ-ישראל.

העיתון הראשון ביידיש שהופיע בארץ הוא 'שערי ציון',³ אשר נדפס עד גיליונו השמונה-עשר במתכונת דו-לשונית: עברית בצדו הימני, יידיש בשמאלו, ובתווך הסכמתו של הרב הספרדי הראשי, הרב אברהם אשכנזי.⁴ כל הגיליונות הנ"ל הכילו שמונה עמודים שמספורם עוקב.⁵

הגיליון הראשון ראה אור ביום כ"ה באייר תרל"ו (19 במאי 1876). בעמ' 4 ניתן הסבר משכילי מתון על שום מה יוצא העיתון חציו ב'זשארגאן': יש דברים הטעונים תיקון בבית ישראל בארץ הקודש, ולפיכך אין 'למנוע טוב מאחינו... אשר אינם מבינים את לשוננו הקדושה לדעת מה העת דורשת מאתם כי עת לעשות היא'.⁶ אמנם הסבר זה נראה פשוט והגיוני, אך אין בו תשובה מלאה ומספקת לחזיון שלפנינו.

אחד מסימני-ההיכר לעיתונות העברית בארץ באותה עת הוא זיקתה ההדוקה ביותר לחוץ-לארץ, הן מבחינת מימונה הן מבחינת קהל צרכניה.⁷

פרופ' חנא שמרוק העיר את שימת-לבי לעובדה, כי כאשר 'שערי ציון' התחיל בהופעתו לא היה קיים במזרח-אירופה שום עיתון ביידיש, שיופץ בעת ובעונה אחת בתחומיהן של שתי הקיסריות הגדולות ששלטו שם. נסיונם של גולדפאדן ולינצקי לייצא לרוסיה את עיתונם 'ישראל' שנדפס בלמברג, הוכשל על ידי הצנזורה הרוסית ו'ישראל' חדל להופיע בפברואר 1876,⁸ כלומר שלושה

- 2 חיפושי נערכו בבית הספרים הלאומי, באוניברסיטת תל-אביב, בספריית שער ציון בתל-אביב, בארכיון הציוני המרכזי, באוניברסיטת חיפה ובספריית מוסד הרב קוק. גם בארכיון בן-צבי לא מצאתי את העיתונים החסרים. על הקשיים הכרוכים בדפוס ירושלים ראה שושנה הלוי, ספרי ירושלים הראשונים, ירושלים תשל"ו, עמ' ת-ט.
- 3 על 'שערי ציון' ביידיש עיין: אונגר (לעיל, הערה 1), עמ' 171-174; א"ר מלאכי, ברוקלינער יידישע שטימע, 2 (1930), גיליון 4, עמ' 10-14; ג' קרעסעל, גאלדענע קייט, 11 (1952), עמ' 216-244. על 'שערי ציון' בעברית ראה: מ"ד גאון, קבץ מאמרים לדברי ימי העיתונות בא"י, ב, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 145-146; ישעיהו פרס, שם, עמ' 52-61; גליה ירדני, העיתונות העברית בארץ-ישראל... תל-אביב תשכ"ט, עמ' 87-94. גיליונות העיתון משנותיו האחרונות נדירים מאוד, והידיעות עליהם דלות ביותר. עיין: הלוי (לעיל, הערה 2), עיול 283.
- 4 על הרב אברהם אשכנזי ראה: *Encyclopedia Judaica*, III, pp. 722-723. וירדני (לעיל, הערה 3), עמ' 343, הערה 249.
- 5 ולא ארבעה כפי שציינה ירדני (לעיל, הערה 3), עמ' 88.
- 6 נוסח זה שונה במידת-מה במדור ביידיש. על כך יוער להלן.
- 7 ראה לדוגמה, ירדני (לעיל, הערה 3), עמ' 56-57, 63, 65-66, 96, 99, 109, 236, 247-248, 268. וראה 'שערי ציון', גיליון 1, עמ' מא וכן פרס (לעיל, הערה 3), עמ' 55.
- 8 ראה: ז' רייזען, לעקסיקאָן פֿון דער יידישער ליטעראַטור, ב, עמ' 171.

ישראל דוד פרומקין

חדשים לפני שהוחל בהדפסתו של 'שערי ציון'. ישעיהו פרס מעיר כי אביו עשה ברוסיה בשליחות 'החבצלת' כשלוש שנים, ושב ארצה סמוך להוצאת 'שערי ציון'. אין ספק כי בעת שהותו בחוץ-לארץ הכיר פרס את מעמדה של העיתונות היידיית באירופה המזרחית. יתירה מזו: בגיליון יב, עמ' 3, מובאת רשימה של סוכנות העיתון באירופה המזרחית, וכלולה בה קשת רחבה של ערים, ביניהן למברג, ורשה, אודיסה, חרסון, ברדיצ'ב, פינסק וקרמנצ'וג.

מן האמור לעיל ומן העובדה כי יתר העיתונים ביידיש בארץ עד סוף המאה יצאו לאור בעוד לא היה קיים באירופה המזרחית עיתון מרכזי ביידיש, מתחזקת הסברה כי הכרת מצבה של עיתונות יידיש במזרח-אירופה היא שהולידה, בראש-וראשונה, את ההחלטה להוציא את המדור הלא-עברי ב'שערי ציון'. אם כי שמו של עורך העיתון, חיים פרס, אינו נזכר בעמוד הראשון של הפירסום,⁹ אין איש מטיל ספק כי אכן הוא שערך אותו.¹⁰

בגיליונות ב' וג' נתפרסם החומר היחיד בעיתון, שאינו כרוך כלל במתן מידע שוטף. זהו עיבודו של א"מ 'אין הורדנא' ל'דיא פאנטאזיע רייזע' לא' ברנשטיין.¹¹ מדובר כאן במדע עממי, שהוגש לקורא בצורה מעין סיפורית, כדי להקנות לו ידיעות בסיסיות בידיעת הארץ, במטאורולוגיה, בבוטאניקה וכיו"ב. יש לציין כי 'מסע דמיוני' זה לא נכלל בחלק העברי של העיתון.¹² עובדה זו מחייבת השוואה מדוקדקת בין המדור העברי לבין אותו מדור, אשר לדברי המחקר כתוב יידיש. חלק זה איננו עשוי מעור אחד¹³ וקטעים רבים בו מגורמים עד כדי כך, שבלא בדיקה בלשנית יקשה לומר האם לפנינו יידיש או גרמנית. ניתן להסביר את הגירמון שב'שערי ציון' בכך, שתופעה זו שכיחה בעיתונות היידיית, ברם אין זו אלא תשובה חלקית בלבד.

לפיכך אין להוציא מכלל אפשרות כי המדור הלא-עברי בעיתון נכתב ביידיש 'מגורמנט' כדי לעשותו מובן גם לתומכי היישוב באירופה המערבית. שאלה נוספת המתבקשת מאליה היא האם פרס הוא שערך את שני מדוריו של 'שערי ציון' או שמא מצביעים ההבדלים הלשוניים בחלק הלא-עברי של העיתון על כך שפרס נסתייע בעורך-משנה. זאת ועוד אחרת: פרס מעניין מאוד לתולדות התרבות של היישוב הוא, כי ידיעות רבות שנתפרסמו ב'שערי ציון' על תורכיה בתרל"ו תורגמו מן העיתון היהודי 'לה איספיראנסה'.¹⁴ אין לדעת האם פרס שלט בג'ודומו, דבר שהוא בגדר של אפשר, או שמא נערכו הידיעות מ'לה איספיראנסה' על-ידי מישהו אחר. בין שניתן יהיה בעתיד לפתור את השאלה האם פרס היה עורך יחיד ל'שערי ציון' בתרל"ו ובין שלא ניתן יהיה לפתרה, מן הדין לעמת בדיוקנות את שני מדוריו של העיתון. בדיקה מעין זו תעמיד

9 לעומת זאת נרשם שמו של המו"ל, יצחק גושציני. א"ר מלאכי טוען, כי גושציני לא היה מסוגל לערוך עיתון. ראה: די צוקונפט, 33 (1928), עמ' 357. על גושציני ראה מלאכי (לעיל, הערה 3), עמ' 10, והלוי (לעיל, הערה 2), עמ' לז-לח.

10 ראה לדוגמה: פרס (לעיל, הערה 3), עמ' 55; ירדני, שם, עמ' 87; אונגר (לעיל, הערה 1), עמ' 173; מלאכי (לעיל, הערה 3), עמ' 11-12. על ציון שמו של פרס לאחר-מכן ראה: הלוי, שם, עמ' 283.

11 לא עלה בידי לפענח את ראשי-התיבות א.מ. א' ברנשטיין הוא אהרן דוד ברנשטיין. ראה עליו *Encyclopedia Judaica*, IV, pp. 682-683.

12 גם הפרקים בתולדות עם ישראל בימי קדם שנדפסו בעיתון אינם זהים. והשווה לעיל, הערה 6.

13 מלאכי העיר על כך במאמר שהוזכר בהערה 3.

14 עיתון הנקרא בשם זה לא היה קיים כלל באותם הימים. יש להניח כי הכוונה היא ל-'לה בואינה איספיראנסה', שיצא לאור באיזמיר. ראה: מ"ד גאון, העיתונות העברית בלאדינו, ירושלים תשכ"ה, עמ' 17-44.

מיכל הכהן

לרשותנו ידיעות על נושאים שהסעירו את הרוחות בירושלים, כגון ביקור מונטגיו ואשר,¹⁵ ענייני חינוך, ייסוד חברת עבודת האדמה באה"ק¹⁶ ותקנות של חברות שונות. השוואת חומר זה למידע שיש בידינו ממקורות אחרים עשויה להוסיף עוד נקודת תצפית לגבי הנעשה ביישוב אז. כאמור לעיל נתבטל המדור הלא-עברי בעיתון למן גיליון 19. בגיליון זה, בעמוד הראשון, נאמר: 'למורת רוחנו לא מצא עוד מהלכים רבים בארץ רוסיה מנסיבות שונות. לזאת אמרנו אמר לבטל את השפה הנשחת הזאת'.¹⁷ זמן קצר לאחר-מכן, ביום ב' באייר תרל"ז (16 באפריל 1877) הוציאו פרומקין ומיכל הכהן¹⁸ את 'דיא ראזע' ('החבצלת') ביידיש. לעומת 'החבצלת' בג'ודומו, שממנו ראו אור כ"ה גיליונות, יצאו מ'דיא ראזע' שני גיליונות בלבד. מ' קוסובר, שהוא החוקר היחיד שתיאר את 'דיא ראזע' בפרוטרוט, ראה את גיליונו הראשון בלבד.¹⁹ יש להדגיש שכבר לפני יותר מארבעים שנה הטעים קוסובר כי אין להשיג את 'דיא ראזע', ממנו שרד עותק אחד ויחיד, באוסף פבונר.²⁰

מתיאורו של קוסובר ומן הפאקסימיליה של העמוד הראשון של 'דיא ראזע'²¹ ניתן לעמוד על כמה קווים חיצוניים, המשותפים ל'שערי ציון' ול'דיא ראזע':

- א. הנימוק להוצאת 'דיא ראזע' אף הוא משכילי-מתון. ארץ-ישראל ויהודיה משולים לחולה הזקוק למרפא. מאחר שהרופאים מצויים במרחקים והדיווחים אליהם אינם מהימנים, הרי שיש סכנה שהתרופה שהם שולחים תזיק תחת להועיל.
- ב. מרבית החומר בשני העיתונים דומה בהרכבו: ידיעות על מזג-האוויר בארץ, על המתרחש בכוללים, על תורכיה, כרוניקה על אירועים יוצאי דופן וסיפור מתורגם מגרמנית.²² בניגוד ל'שערי ציון' נאמר ב'דיא ראזע' במפורש, כי העיתון מיועד הן לחוץ-לארץ והן לארץ.

15 ראה גיליון ה, וראה ירדני (לעיל, הערה 3), עמ' 49-50.

16 השווה ירדני, שם, עמ' 51.

17 הלוי (לעיל, הערה 2), מביאה בעיול 283, ידיעה שנתפרסמה בהמגיד מיום י"א בחשוון תרמ"ה, עמ' 358, שבה נאמר בין היתר: 'בעוד שבועיים יופיע מהרעדאקציאן הזאת [דהיינו שערי ציון] גם מכ"ע בשפת יהודית אשכנזית <זשארגאן> נקוב בשם "בת ציון" <די טאכטער ציוניס> למען אחינו ואחיותינו אשר לא יבינו במכ"ע בשפת עבר... יש להעיר כי המחקר לא ידע עד עתה מאומה על פרטום זה. ככל הנראה, 'בת ציון' לא יצא מעולם לאור.

18 על מיכל הכהן ראה: ירדני (לעיל, הערה 3), עמ' 82-86.

19 עייני: מ' קוסובר, 'חבצלת': "דיא ראזע"... בתוך קבץ מאמרים (לעיל, הערה 3), ב, עמ' 118, הערה 7. נוסח ביידיש, שבו הוסיף החוקר חומר על ההשכלה הירושלמית, נדפס בליטערארישע בלעטער, 13 (1936), גיליונות 20, 21. אשר לפרטים על העיתון אין הברל בין שני המאמרים. יש לציין, כי בעקבות רשימתו של ב' קורלניק 'אידיש אין א"י, צוקונפסט, 33 (1928), עמ' 137-138, יצא א"ר מלאכי בהתקפה מוחצת עליו על שתיאר דברים שלא ראה. מלאכי טוען (שם, עמ' 357), כי יצאו 6-8 גיליונות' של דיא ראזע. במאמרו 'נסיונות שלא הצליחו ולא יצליחו', הדאר, 14 (תרצ"ה), כתב מלאכי, כי 'יצאו 5 או 6 גיליונות' של דיא ראזע. בשני המחקרים הוא כותב את שם העיתון: די ראזא. אברהם פרומקין, בנו של בעל 'החבצלת', מספר בזכרונותיו (אין פֿרילינג פֿון ייִדישן סאָציאַליזם, ניריורק 1940, עמ' 19) על 4 גיליונות.

20 ראה: מ' קאָסאָווער, 'דער ארץ ישראל יוד', בתוך זאמלבוך (לעיל, הערה 1), עמ' 216 (התאריך שנקב שם משובש). וראה ה"גל, קבץ מאמרים (לעיל, הערה 3), עמ' 116, הערה 6. אוסף פבונר הועבר לאוניברסיטת תל-אביב. דיא ראזע איננו שם.

21 ראה: קבץ מאמרים, ב, עמ' 115.

22 גבריאל זיס מאת שלמה כהן מפראג. על כהן ראה Encyclopedia Judaica, X, p. 1147. השווה לעיל, עמ' 74, ולהלן, עמ' 78, 80, 86, 87. על התרגומים מן הספרות היהודית הכתובה גרמנית בעיתונות העברית בארץ במאה התשע-עשרה ראה: ירדני (לעיל, הערה 3), עמ' 78-80, 154-158, 310.

שמואל רפאלוביץ
(רפאלי)

כמרכן כולל 'דיא ראזע' פליטון שעניינו 'מכת הממונים'.²³ לבסוף יש לשוב ולהדגיש, כי 'דיא ראזע' ראה אור בשעה שבמזרח-אירופה לא היה קיים עיתון בידיש בעל תפוצה סדירה.²⁴ אשר לשנות השמונים של המאה הי"ט רמו המחקר כי ב'עמוד היראה' לר' עקיבא יהוסף שלזינגר נדפסו מאמרים בידיש. אונגר מציין, כי א"ר מלאכי הוא שהודיעו על כך. מלאכי עצמו הטעים כי לא ראה את הדברים במו עיניו. 'עמוד היראה' הוא פרסום נדיר ביותר, ברם מן המהדורה השנייה של מחקרה של שושנה הלוי אכן למדים, כי חלק מן החוברות הללו נכתב יידיש.²⁵ בהקשר ל'עמוד היראה' יש להעיר, כי אונגר רשם עיתון הנקרא בשם 'קול מציין'. בהסתמכו על מלאכי הוא כותב, כי חברת 'עזרת נידחים' הוציאה שני גיליונות של הפרסום ב-1883, חציים בידיש, חציים בעברית.²⁶ מלאכי באמרו על י"מ פינס ומלחמתו במיסיון²⁷ אינו מזכיר כלל שחברת עזרת נידחים הוציאה את הפרסום הנ"ל. עלינו להעיר כי באחד משעריו של עמוד היראה כתוב, 'קול מציין שטיממע פאן ציון'.²⁸ סביר להניח כי ידיעות עמומות על שער זה הביאו לרישומו של אונגר שהוא, ככל הנראה, שיבוש ותר-לא.

בין י"ב באייר תר"ן (21 במאי 1890) וכ"ח מנחם-אב אותה שנה יצאו שמונה גיליונות של עיתון ששמו 'דער ארץ ישראל יוד'. קודם הוצאתו של 'דער ארץ ישראל יוד' הודפס קול קורא ובו תוארו מטרות הפרסום ותורצה עריכתו בידיש. עורכי העיתון היו: שלמה אפשטיין ושמואל רפאלוביץ (רפאלי).²⁹ כמה מאפיינים המשותפים לעיתון זה ולאחרים בידיש שקדמו לו בארץ, בולטים לעין: (א) זמן הופעתו חופף תקופה, שבה אין עיתון מרכזי בידיש במזרח-אירופה. 'יידישעס פֿאַלקסבלאַט'³⁰ חדל להופיע בפטרבורג בתחילת 1890 ומתקבל מאוד על הדעת שהמו"לים של 'דער ארץ ישראל יוד' ידעו על כך;³¹ (ב) ל'דער ארץ ישראל יוד' אופי משכילי-מתון. המשל על

23 ראה: קוסובר (לעיל, הערה 19), עמ' 117, 118.
 24 עיין לעיל, עמ' 73. ל'דיא ראזע' היו סוכנים באנגליה וברוסיה-פולין. ראה: קוסובר (לעיל, הערה 19), עמ' 119.
 25 עיין שם, עיולים 434 ר-521. והשווה שם, עמ' 1. וראה התנצלות בידיש שהרב שלזינגר כתב בפתח ספרו, 'קונטרס שמרו משפט', ירושלים תר"ס.
 26 ראה: אונגר (לעיל, הערה 1), עיול 201.
 27 ראה: מלאכי (לעיל, הערה 1), עמ' 322-335.
 28 ראה: הלוי (לעיל, הערה 2), עיול 521.
 29 פרטים על השניים ראה במאמרו של מ' קוסובר על 'דער ארץ ישראל יוד', קבץ מאמרים (לעיל, הערה 3), עמ' 119-126. נוסח בידיש ובו יותר פרטים על תוכן העיתון פורסם בתוך זאמלבוך (לעיל, הערה 1), עמ' 212-232. תיאור ביבליוגרפי מלא של העיתון ראה: הלוי (לעיל, הערה 2), עיול 696. בהקשר זה יש להעיר, כי גיליונות 3, 5, 6 יצאו כשבועון.
 30 על 'יידישעס פאלקסבלאַט' ראה: ש"ל ציטראן, די געשיכטע פֿון דער יידישער פרעסע, וארשה [192?], עמ' 117-172.
 31 עם הפצת הקול-קורא על 'דער ארץ ישראל יוד' שלל א' צדרבוים הוצאת עיתון בידיש בארץ. אפשטיין ורפאלוביץ השיבו לו ב'החבצלת'. ראה הדברים במלואם: קוסובר (לעיל, הערה 20), עמ' 219-224. וראה גם: ארץ-ישראל יוד, עמ' 8. קוסובר לא עמד על כך, שבתשובה ב'החבצלת' התייחסו השניים לפולמוס שנתפרסם ב'המליץ' על אודות ספרות יידיש, בעקבות הופעת 'די יידישע פֿאַלקסביבליאָטעק' של שלום-עליכם. על ויכוח זה ראה: ג' קרעסל, אָ היסטאָרישע פֿאַלעמיק וועגן דער יידישער ליטעראַטור', די גאַלדענע קייט, 20 (1954), עמ' 338-355. והשווה א' נאָווערשטערן, 'שלום-עליכם און זיין שטעלונג צו דער שפראַכן פֿראַגע' שם, 74 (1971), עמ' 171-183, והקבל את מאמר-המערכת של צדרבוים לדבריו הקודמים על יידיש וארץ-ישראל, כפי שמביאם רייזען (לעיל, הערה 8), ג, עמ' 344-344.

הגיליון החמישי של העיתון 'דער ארץ-ישראל יוד'

אין פירקאיי 2 1/2 מעדיידי
העלאנד 4, 50 רובעל
ענלאנד 10 שלעג
אשטריקא 3 דאללאר
אנדערע לאנדער 10 פראנץ
אדרעססע
Salamon Epstein &
Samuel Rafalovich
Jerusalem (Palestina)

HAZEWI

פיריון פיר ירושלים
אין טאגן און ירושלים 1 1/2 מעדיידי
אין ירושלים 23 פראסעקער
אין נוסטער 20 פארעם
אין קאן זיך אפגעבן האלב אין
פירטעל יאָרדיג און עס פון
פאראייניגטע בעהלים ווערן.
מרדעח
פאר יעדע טורה 1 גרש

הַצֵּהוּ אֶת יְהוּדֵינוּ

אַ זשאַרגאַנישע
אונפאַרטייאַישע צייטונג
ערשיינט וואָכענטליך אין ירושלים ת.צ.

ערשטער יאָהרנאַנג

Jerusalem 13 Juni 1890

№ 5

פרייטאג ביה סיון תרנ"ו

פערשטעטש מען וואס פאר א אינדיק דאס איז, ווי עס שיינט, איז ער במשע אנהויסער שניידער פייגל ... מלא! ער איז אפשי- פאר זיך גערעכט, אבער איהר ווערטהע רעדאקטארען זענט דאס בשום אופן ניט סהויב, צו מאכען אייער בלאט פאר א נידעריגען וידלעריי פלאטץ ... איהר דארפסט זעהען בכבוד האלטען דעם, אבן טוב" מיט וועלכען אייער בלאט שטאלצירט און איהם ניט לאזען פערדונקעלב ווערען, דורך די הענד פון אייערע מאקורטע פייגל *).

בריקה צום ארץ ישראל יוד.

ווערטהע הערען רעדאקטארס!
איך זאל איך בענשען פאר אייער המצאה וואס איהר האט אויסגעטון מיט אייער אויסגעבען אין זשאַרגאַן בלאַט פאר אונזערע ארץ ישראל וועלעך, מיין איך, אז אָהן מיין ברכה קענט איהר זיך איך באנעהן; וחוץ לזה איז דאס נאר מיין צוועק, וואס איך וויל איך דא אין מיין בריוועל פאָרלעגען, איך האב נאר אַנאַן אַנדערע מיינונג. עס קען אויך זיין, אז איהר וועט אפילו ניט שארס צופרידען זיין סון מיין מיינונג, נאָר ווייס איך? עפעס אזוי ווי אייער בלאט שראנט אויף זיך דעם בנד פון אמת, און איהר אליין האט איך פאָרענטען אונפאַרטייאַיש צו זיין, עיב מיין איך אז איהר וועט דעם אמת מקבל זיין ממי שאמרו, און וועט נעכען אשטיקעלע פלאַטץ פאר מיין בריוועל, אין אייער זעהער נוסצליכען בלאַט דער ארץ ישראל יוד.

אַצייט-שרייט: וואָכענטבלאַט. אַרער פאָגעבלאַט. האט דיא סעלה אין זיך, ניט נאָר דעם עולם בעקאַנט מאַכען מיט אַללע חדשות, וואָס אויף דער ווענט פאַסירט; אָבער אויך דעם עולם זיין האַרפאַקער אַביסעל אויס צו בילדען. איבערהויפּט איז אַזאָ בלאַטס ווי דער ארץ ישראל יוד, זייער נוס און פאַסענד דער צו. וואָרום אין אמת נידעריט, פאַרען פאַרמאַטען עולם וואָס נוסצט אַ צייטונג מיט פאַלימיקע? איהם איז נענט די נייעס, וואס ער הערט פון ר' ורח"ק פרייטאג אין באָר, אַדער שבת פריה אין מקוה. די מיינערע קלאַסע, ווייסט איהר

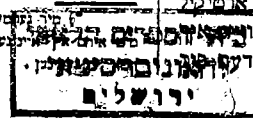
מען און א' לעווילס רייד פאר נאנץ פרייטאג און מיר האלטען אויך זייערע זאכען. ער ביי דעם שניידער האט ער סאך נאכט נאר קיין דער ירושלים.

סיג לחכמה שתיקה.

האכגעהערטע רעדאקטארען!
גלייך ווי אייער צייטונג מיט איהרע אונפאַרטייאַישע שפראַהלען האט אנגעפאנגען אריין צו שיינען אין די פענסטער פון אונזער הייליגע שטאדט, האב איך זי גלייך איינגעזאָרען צו בעעהרען ביר מיט איהר וואכענליכען וויזש, און באמת האב איך סאך פון די ערשטע דריי נומערען גרייס פערנעניגען געהאט, ס'האט מיר שטארק געפרייט צו זעהען אזא נוצליכע זאך, א צייטונג וואס איז אונפאַרטייאַיש עקסיסטירט אין א שטאדט וועלכע איז פערטהילט אין פערשירענע פארטייען, און משונה'דיגע חברות מיט מאדע אידעען ... און ווידער האט זי ביי מיר אויסגענומען מיט איהר ריינע שפראך, מיט איהר פראסטע סאמע לשון אהן פאלשע ה'רעלאך, אהן אויסגעבלאזענע פילאזאפיע, מיט וועלכע אנדערע שאווארנאנישע בעלמער זיינען איבערפילט, און איך האב שמענדיג געהאפט אז זי וועט מיט דער צייט פיל נוסצען בריינגען פיר אונזער ארעכען האמן.

ליידער איז אבער מיין נאנצער פערנעניגען געשמערט געווארען לזענענדיג דעם ארטיקעל „עשו סיג לתורה" אינ"ט 4 און וועלכער איז געקומען מחריב צו דין דעם איידעלען ווארט „אונפאַרטייאַיש", דורך א שרוקענע פילאזאפיע וועלכע מיין פשוטער מוח וויל באין אופן ניט פערשטעהן. אויף צו וויזען ווי דער פלפל איז פאלש רעכען איך פאר איבעריג, הייל יעדער פארשטענדיגער לעזער פיהלם געוויס, ווי וויער די ווערטהער זיינען. נאר ניט דאס בין איך אויסען, מיר פערדריסט ניט סעהר, וואס ער איז אנגעפאלען מיט אזא אכזריות אויף דעם ארעמען שניידערלי און א מימען רשות הרבים, און האט איהם געמאכט צו דער בלאטע גלייך, אומזיס, אומנישט. לאמיר האמטשע וויסען, וואס האט דא דער שניידער חטא בגל"ג געווען? וואו איז זיין חוצפה? פאר וועלכע ער איז ווערס אזוי בעהאנדעלט צו ווערען? א פלא! דער שרייבער פונעם ארטיקעל

פילט זיך דאס דייטליך אויס צו שרייבען — פאר וואס וועלכער זאגט א ווערטייל, נאך דעם וואס זיי זענען ירושלים.

היהודי הארץ-ישראלי החולה זהה כמעט לחלוטין לזה שב'דיא ראזע';³² (ג) הזיקה אל חוץ-לארץ ניכרת במיוחד בקול קורא. העורכים מסבירים בו, כי ימכרו את העיתון בארץ בפחות ממחיר הקרן שלו. ההפסדים שייגרמו מכך יכוסו על-ידי המנויים בחוץ-לארץ;³³ (ד) ב'דער ארץ ישראל יוד' מתפרסמות כמובן ידיעות על הנעשה בארץ.³⁴ כמרכז נדפס בו סיפור המתורגם מן העיתונות היהודית בלשון הגרמנית.³⁵

יש לציין כי העיתון בנוי בחלקו העיקרי של תחבולה ספרותית, והיא השימוש במכתבים למערכת מאת קוראים בדויים, פשוטי-העם שאינם יודעים עברית. תכליתם של מכתבים אלה היא מתן תימוכין להוצאת עיתון בידיש בארץ. סגנון של האגרות הללו הושפע בלא ספק מן הספרות היידיית של המאה ה-19. ואולם מכתבים אלה לא באו רק להצדיק את לשון העיתון; מובלעת בהם גם ביקורת חברתית חריפה על הנעשה בקרב יהודי ירושלים.

עם המכתבים הנ"ל נמנים אלה החתומים בשמות: 'א געבוירענער שנידער' (חייט מלידה), 'א פשוטער בעל הבית' (אדם מן השורה), 'א שרייבער' (מושך בעט), 'א שנידער פריינד' (ידיד החייט).³⁶ לעומת העיתונים שקדמו לו יש 'בארץ ישראל יוד' אידיאולוגיה להסברת תועלתה של לשון יידיש בירושלים כמכשיר להקניית השכלה כללית לתושביה וכאמצעי שיסייע להם לרכוש, בכוא העת, את השפה העברית.³⁷ ניתן להוסיף כי במתכונת התחבולה האפיסטולארית הוסיפו העורכים רובד חברתי חשוב למחברי המכתבים: יושב בית-מדרש, החותם 'א בית מדרשניק'.³⁸ איש זה טוען, כי העיתון רצוי לא לעמית-הארצות בלבד, שכן הוא מקובל גם על תלמידי-חכמים בעל האיגרת מתרעם על יחס הכוז ליידיש. לדעתו, כשם שהתנאים והאמוראים כתבו בשעתם את התורה שבעל-פה בלשון העם, כך היו נוהגים גם עתה.

מכתב זה יש בו עניין רב לחקר תולדות התרבות בארץ, כיוון שתוך כדי טיעון לתועלתה של היידיש, מושמעת בו ביקורת קשה נגד ההברה 'שפה ברורה'³⁹ בעניין הנהגת ההברה הספרדית בעברית

32 ראה לעיל.

33 המחיר למנויים בחוץ-לארץ ננקב בארבעה מטבעות: תורכי, אוסטרי, אנגלי ואמריקאי. לעיתון היו סוכנים בצרפת, באנגליה, באמריקה ובעיר קניגסברג. ראה: ארץ ישראל יוד, עמ' 24. בתוך הארץ היו סוכנויות בצפת וביפו.

34 ראה לדוגמה מדור קבוע לידיעות מקומיות, כתבותיו של א"ב גראווער, 'כתבים פון אן עולה רגל', ומכתב על הנעשה בכלול ולין (גיליון 8, עמ' 29-31).

35 'גערעטעט', בתרגום חופשי מן ה'איזראליט' (גיליונות 2, 3, 5 עד 8). והשווה לעיל, הערה 22.

36 ראה גיליון 1, עמ' 3-4, גיליון 2, עמ' 5-6, גיליון 6, עמ' 21-22, גיליון 2, עמ' 6-7, גיליון 3, עמ' 9-10, גיליון 5, עמ' 17. עד כמה כתובים הדברים בצורה 'אותנטית' תלמד העובדה, שישאל לוי, לשעבר עורך היידישעס פאלקסבלאט, יצא חוצץ נגד 'החייט הבור' דרש מן המערכת הקפדת יתר על החומר שהיא מדפיסה. ראה: גיליון 4, עמ' 13 וגיליון 5, עמ' 17. קוסובר, שם, עמ' 229, לא זיהה את לוי. דבריו של הלה ב'דער ארץ ישראל יוד' והידיעה על בואו ארצה (שם, גיליון 1, עמ' 4) אינם מותירים ספק לגבי זהותו. על לוי ראה: לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, גיריורק, ה, עמ' 251-253.

37 העורכים נתנו דעתם על עניין היידיש כל כך, שביטאו תודעה אינטרדיאלקטית ערה ביחס לגרמניזמים ולרוסיציזמים ביידיש. ראה: גיליון 1, עמ' 4 וגיליון 5, עמ' 18.

38 ראה: גיליון 5, עמ' 18-19.

39 העיתון מלא איזכורים על 'שפה ברורה'. תחילה נכתבו ברוח פייסנית (הכרוז וגיליון 1, עמ' 1) ולאחר מכן בביקורתיות ובלעג (עמ' 7, 11, 15). בעל המכתב מזכיר דרשה שר' חיים הירשנאון, ממיסדי החברה בתרמ"ט, החל לשאת בהברה ספרדית וסיימה ביידיש, משום שדבריו לא הובנו על-ידי הקהל (השווה 'דער ארץ ישראל יוד', עמ' 11). ייתכן, כי האיזכורים מבטאים את המתחוות שבין ר' הירשנאון, אחיו של ר' חיים ובין א' בן-יהודה. הירשנאון היה מבצעי הרישיון להוצאת 'הצב'י. בעקבות מתיחות זו פסק 'הצב'י לצאת לאור בתר"ן. ראה: הלוי, שם, עמ' 688.

חיים הירשזון

המדוברת בארץ. אין האשכנזים מבינים הברה זו, דבר אשר יגרום פירוד מיהודי חו"ל, ולא עוד אלא שגם התימנים אינם מבינים אותה.⁴⁰

ניתן לציין כי בגיליון האחרון של הפרסום העירה המערכת (עמ' 29), שרבים מן המכתבים המגיעים אליה מעידים כי העיתון מקובל על הקהל, אם כי רבים דורשים שלא להוציאו ב'זשארגאן'. העורך⁴¹ הבטיח לתקן את לשון העיתון אולם בהדרגה, משום שאם יחלו מיד לעורכו בגרמנית, רוב הקוראים לא יבינוהו.

בין ג' אייר תרנ"ב ל"ב אייר תרנ"ג יצא לאור בירושלים דרשבועון ששמו 'בית יעקב'. 11 גיליונות נדפסו בתרנ"ב ואילו 13 בתרנ"ג. בבית הספרים הלאומי מצוי הגיליון האחרון בלבד של העיתון. תיאור של כתב עת זה, ממנו ניתן ללמוד פרטים על אופיו ותוכנו, פרסם י' וורצמן, ב' 1904.⁴² כותרתו של 'בית יעקב' לא השתנתה, כפי הנראה שינוי מהותי, בכל 23 הגיליונות.

יש להעיר שלוש הערות לגבי כותרת זו:

(א) התוספת 'הצבי ל' לשמו של העיתון היא משום רשינו של ר' י' הירשזון להוציא פרסום ששמו 'הצבי';⁴³ (ב) נאמר בה כי העיתון נערך ויוצא לאור על-ידי 'הא' חיה בן יעקב'. אף כי אין ספק שפירוש הדבר הוא האדונים חיים ויצחק הירשזון, בניו של רב יעקב מרדכי הירשזון,⁴⁴ ייחסו רבים את עריכת העיתון לרבנית חוה, אשתו של ר' חיים;⁴⁵ (ג) בנוסף לשם 'בית יעקב' גופא ולשם המטעה חיה היה בכותרת עוד סממן שנועד להסוות את 'בית יעקב' כפרסום לנשים כביכול. נאמר שם, כי העיתון יוצא לאור ב'עברי טייטש', כלומר הלשון המסוגנת ששימשה לתרגום ספרי הקודש ליידיש.⁴⁶ מאמר-המערכת הראשון של העיתון והחתימה 'העורכת' במאמרים והערות שונים,⁴⁷ נתכוונו לחיזוק התדמית של 'בית יעקב' ככתב-עת לנשים.

ראוי לציין כי 'בית יעקב' נועד כקודמיו, להפצה בחוץ-לארץ. אנו למדים על-כך מהסכם להנחת

חיה הירשזון

מכאן שטענת מלאכי, שם, עמ' 358, כי בן-יהודה תקף את הוצאת 'דער ארץ ישראל יח' מעל דפי 'הצבי' חסרה יסוד. 'דער ארץ ישראל יח' נדפס על-ידי הירשזון. בשער העיתון כתוב – Jüdisch-Deutsche Ausgabe der Hazevi. בסוף כל גיליון מוזכר J. Hirschensohn כ-Gerant, וראה להלן על 'הצבי לבית יעקב'.
40 בהסתמכו על ברכות טו, מתריע בעל המכתב על תקלות חמורות באמירת התפילות בהברה ספרדית.
41 לאחר הופעת הגיליון השישי פרש ש' רפאלי מעריכת העיתון.
42 ראה: די יידישע צוקונפֿט, 1 (1904), עמ' 121–124. וורצמן חתם בשמו הבדוי בן אדם. ראה עליו: לעקסיקאָן (לעיל, הערה 36), ג, עמ' 307–308.
43 על רישיון זה ראה: מ' אליאב, הישוב היהודי בארץ ישראל בראי המדיניות הגרמנית, תל-אביב תשל"ג, עמ' 61–62.
44 על ר' י' הירשזון ראה: ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב, ד, עמ' 1619. והשווה לעיל, הערה 39.
45 על ר' חיים הירשזון ראה: אליאב, שם, עמ' 259–260, וראה גם: מלאכי (לעיל, הערה 1), עמ' 296–297. על ר' יעקב מרדכי הירשזון ראה: מ' אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, תל-אביב תשל"א, עמ' 84.
45 ראה לדוגמה: תדהר (לעיל, הערה 43), 1620; אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ב, עמ' 94; ד' יחילוביץ, קבץ מאמרים, ב, עמ' 127. עם זאת אין להוציא מכלל אפשרות שחיה הירשזון, אשה משכלת שתמכה בהחייאת הלשון העברית, סייעה בהוצאת העיתון.
46 על כך שבית יעקב משמעו נשים, ראה פירוש רש"י לשמות יט ג. פניית העיתון לכאורה אל נשים בלבד מדגימה מסורת של מאות בשנים בספרות יידיש ישנה. למעשה, לא רק נשים אלא גם גברים בעלי השכלה מצומצמת היו צרכנים של ספרות זו.
47 ראה: שנה ב, גיליון יג, עמ' נז. וורצמן מביא ציטאטים ממאמר-המערכת הראשון של העיתון, שבו מוסבר כי מטרתו היא לסייע לנשים בחינוך ילדיהן. יש לציין כי מאמר-המערכת חתומים פעמים העורך ופעמים העורכת. ראה: וורצמן (לעיל, הערה 42), עמ' 122.

הדדיות לחותמים בארץ ובחו"ל על 'יודישע גאזעטן' האמריקני ועל 'בית יעקב'.⁴⁸ יש בהסכם זה כדי ללמד הרבה על האפשרויות לקיום עיתונות יידיית בארץ ועל הקשרים ההדוקים שלה עם חוץ-לארץ. ניתן להוסיף כי מדורו הקבוע של 'בית יעקב', 'מכתבים', מחזק את הטיעון ש'דער ארץ ישראל יוד' השתמש בו'אנר האפיסטולארי כתחבולה ספרותית להצגת עמדותיו.⁴⁹ החומר הכלול ב'בית יעקב' דומה בהרכבו לעיתונים שקדמו לו. יש בו, בין היתר, ידיעות מן הארץ (בגיליון י"ג על גזרת איסור רכישת קרקעות בארץ ועל הצורך בתעשייה יהודית בארץ-ישראל) וסיפורים שתורגמו, קרוב לוודאי, מכתבי-עת יהודיים בלשון הגרמנית.⁵⁰ 'בית יעקב' נבדל מן העיתונים ביידיש, שיצאו לפניו בארץ, בשני נושאים:

(א) הוא עסק במוצהר בהסברה למען החייאת הדיבור העברי בארץ. כותרות רבות, תת-כותרות והערות, כתובות עברית.⁵¹ במדור ששמו 'הוספה לבית יעקב' נדפסו שירים בעברית או בעברית וביידיש במעורב, שביקשו להשפיע על הבריות ללמוד ולדבר עברית. להלן דוגמה לבית של שיר מעורב:

ליבע ברידער, לאמיר לערנען העברעאיש,
לא מעבר לים היא, לא תאמרו נואש⁵²
אויב איר ווילט נאר קענען די שפראך,
דברו עברית וקראו תנ"ך.

(ב) הנושא השני, המאפיין את 'בית יעקב' הוא מגמתו המוצהרת לעורר את רוח הלאומיות והחיבה לציון.⁵³

מעניינת העובדה כי בגיליונות ו'ז' משנת תרנ"ג הציע 'בית יעקב' לייסד מושבה גדולה באפריקה שבה ייהנו היהודים מעצמאות. לשם כך יש להקים חברה יהודית על-מפלגתית באמריקה (אליאנס). באליאנס זה 'טמון אושרו של עמנו'.

במאמר-מערכת בגיליון י"ב נאמר, כי אין פירושה של 'התכנית האפריקאית' ביטול הרעיון של חיבת ציון, שכן יש להבחין בין לאומיות וחיבת ציון. לפיכך, הואיל ואפריקה היא ברובה

48 ראה: וורצמן (לעיל, הערה 42), עמ' 123. על 'יודישע גאזעטן' ועל רשת העיתונים של בעליו, כי שרהוון, ראה: מ' שטארקמאן, 'די שרהזאן — זכרונות וועגן דער יידישער פרעסא אין אמעריקע', יארבוך פֿון אמֶפֶטֶייל, ניריורק 1938, עמ' 273–294.

49 מחברי האיגרות כאן הם: 'א געבילדעטע שול גבאיחע, מאַדמאַזעל טיפישאַווסקי, אַ נאַר פֿון באַד אַרויס'. ראה: וורצמן (לעיל, הערה 42), עמ' 122. והשווה לעיל, עמ' 78.

50 שם הסיפורים: 'פריער א פופס אין רום נאך דעם רבינו אלחנן' ו'קאמינדאנט אין פראנקרייך אונד משיח אין אמעריקא'. הסיפור השני החל להתפרסם בגיליון האחרון של 'בית יעקב'. והשווה לעיל, הערה 22.

51 העורכים אף ביקשו להשגיר מלים עבריות שלא נקלטו באוצר המלים ביידיש. ראה לדוגמה: 'די מטרה פון אונדזער בלאט', וורצמן, שם, עמ' 121. והשווה עם חידושיו של לוי בעריכת ביידישעס פאלקסבלאט', כפי שמביאם ש"ל ציטרן (לעיל, הערה 30), עמ' 162. על לוי ראה לעיל, הערה 36. והשווה דרכו של מנדל לפין בתרגום משלי ליידיש, כמאמרו של ח' שמרוק, 'וועגן עטלעכע פרינציפן פֿון מ' לעפֿינס משלי איבערזעצונג', יידישע שפראך, 24 (1964), עמ' 41–42.

52 ביידיש של משפחת הירשזון, שמקורה בפּינסק, נֶהֱגָה החולם כצירה. מכאן החרו המעניין העברעיש-נואש. בית זה מובא על-פי וורצמן (לעיל, הערה 42), עמ' 122.

53 ראה: שם, עמ' 123.

שטח-הפקר, ניתן לרכוש באמצעות 4,000–5,000 'אנשי חיל' ובחסות אמריקה או ארץ אירופאית, ישות לאומית עצמאית באפריקה.

בעל המאמר מתפלמס עם כתב-העת 'הפסגה'⁵⁴ וטוען, כי לא זנח את רעיון חיבת ציון: 'מיר זיינען חובבי ציון ככתחלה און נאמני הארץ כבראשונה'. לדעתו, על-פי רעיון חיבת ציון יש להושיב יהודים בארץ 'תחת מחסה ממשלת אדונינו השולטן ר"ה... נאר די תולדה פון דעם רעיון איז דער רעיון הלאומיות'. רוצה לומר, עצמאות באפריקה.

בין תרנ"ג לתרנ"ו יצאו שש חוברות של כתב-עת לענייני חקלאות, 'דער קאלאניסט'. אין ספק כי קהל צרכניו של פרסום זה הוא שהכתיב את לשון עריכתו.⁵⁵ החוברות כתובות יידיש מגורמנת. למן חוברת ג' נכללו בהן גם מאמרים בעברית. הזיקה לחר"ל מודגשת ב'דער קאלאניסט'. לדוגמה, בחוברת ג' נאמר כי העיתון מיועד גם ל'אחינו חובבי ציון אשר בחר"ל'.⁵⁶ לבסוף ניתן להעיר הערות מספר לגבי שני עיתונים, אשר לדעת החוקרים נכתבו יידיש. מדובר ב'ירושלים' וב'הייליגער אנצייגער'.

'ירושלים' יצא לאור בינואר 1882. אונגר הסתמך על מאמרו של מלאכי משנת 1928 וכתב, כי המו"ל של 'ירושלים' היה 'י' גושציני ועורכו מיכל הכהן. במאמרו מ-1935 חזר מלאכי וקבע, כי המדובר בעיתון יידי. אונגר אף הביא אסמכתא נוספת: ה-'*Revue des Etudes Juives*, 5 (1882), עמ' 158.⁵⁷

הרישום הביבליוגרפי שם, עמ' 156–159, מדויק מאוד וכולל כתבי-עת יהודיים חדשים. תחילה מסודרים אלה הכתובים באות עברית, תוך ציון מפורש של לשון עריכתם: עברית, ג'ודזמו (Judéo-Espagnol) או יידיש (Judéo-Allemand), ולאחר-מכן רשומים כתבי-עת הכתובים בלועזית. 'ירושלים' נרשם במדור העיתונים בלועזית. נאמר עליו כי הוא מוצא-לאור על-ידי גושציני ר-E. Cohen, ולא מיכל כהן כפי שכתבו מלאכי ואונגר.⁵⁸

ב-1968 חזר בו מלאכי מקביעתו הקודמת והעיד כי מימיו לא ראה את *Jerusalem*, ברם ידיעה ב'המגיד' חוכיח בעליל, כי המדובר בכתב-עת בלשון הגרמנית. ואמנם ב'המגיד', שנה כו (תרמ"ב) גיליון 4, עמ' 31 נמסר כי העיתון (ירושלים) *Jerusalem* 'יוצא לאור בירושלים פעמיים בחודש בכתב ולשון אשכנז... כנראה עיקר מטרתו היא להגן על אלה שנתיישבו [בא"י] מכבר ולא על החדשים מקרוב יבואו. על כל פנים גם זה מאותות הזמן כי אחינו היראים בעה"ק מוציאים אור מכה"ע בשפת עם לועזי, אף אם את למוד שפת עם נכר יאסרו על בניהם'.⁵⁹

העיתון השני המתואר כעיתון יידי הוא 'דער הייליגער אנצייגער'. קוסובר כתב, כי היה זה 'ירחון קצר-ימים שהוציא יצחק גאשציני בתרמ"ח-1887'. אונגר מסתמך על מלאכי, והאחרון טוען, בלי

54 השנתון תרנ"ג של הפרסום, שראה אור בשיקאגו, איננו בבית הספרים הלאומי. הדברים מובאים על-פי וורצמן, שם, עמ' 123–124.

55 עורכי 'דער קאלאניסט' היו מ' מאירוביץ וא"מ לונץ.

56 ראה שם, עמ' [1], וראה חוברת I, עמ' VI.

57 ראה: אונגר (לעיל, הערה 1), עיול 126; מלאכי (לעיל, הערה 9), עמ' 357 והערה 19, עמ' 204.

58 בעל הרשימה ב'רבי' (איזידור לב, ככל הנראה) מטעים, כי אין הוא יודע אם יצאו לאור יותר משני גיליונות של *Jerusalem*.

59 ראה: א"ר מלאכי, 'עיתונים לועזיים ראשונים בירושלים', למרחב, 31 במאי 1968, עמ' 12.

יצחק בן-צבי (1908)

להביא ראיות לכך, כי פרומקין כתב ב'חבצלת' ב-1887 שיש פרסום, 'הייליגער אנצייגער' שמו, המופיע בירושלים כפעם בפעם, בלא שאיש ראה אותו. מלאכי מוסיף כי 'דער הייליגער אנצייגער' היה פאסקוויל (כתב-פלסטר). כמקור לכך הוא מביא את ה-*Jüdische Presse* של הרב הילדסהיימר, בלי לציין באיזה שנתון או גיליון מדובר. מלאכי ביטל את האפשרות שגושציני ערך את העיתון, כיוון שהלה 'לא ידע את מלאכת העריכה'. בהסתמכו על איזידור לב קובע מלאכי כי גושציני היה מנהלו האדמינסטראטיבי של 'דער הייליגער אנצייגער'.⁶⁰ מסתבר שלב רשם את הפרסום ב-*Revue des Etudes Juives*, וכלל לא הזכיר את גושציני.⁶¹ לב הצביע על-כך, ש'דער הייליגער אנצייגער' נכתב באותיות עבריות, 'גרמנית פחות או יותר נכונה'. תאריך הגיליון הראשון הוא אב-אלול תרמ"ז. העובדה שהוצאת-הספרים הנודעת M. Poppelauer בברלין הזכרה ככתובת למנויים, מוכיחה את אמינות קביעתו של לב. ניתן להוסיף, כי במאמרו ב'הדאר' כתב מלאכי כי חיים אליעזר הויזדורף הוא שערך את 'הייליגער אנצייגער'.

במאמרו מ-1968⁶² חזר בו מלאכי מטעון זה והעיר, כי אין הוא יודע מי מקרב היישוב הישן יכול היה לערוך עיתון בגרמנית בשנות השמונים של המאה הקודמת.

עיתונות יידיש למן הוצאת 'דער אנפאנג'

כאמור לעיל, משמש 'דער אָנפֿאַנג' ציון-דרך בתולדות התרבות ובתולדות תנועת הפועלים בארץ. המדובר בפרסום בתבנית של 16°, ממנו ראו אור שני גיליונות, והשני היה מעורב: יידיש ועברית. הגיליון הראשון יצא בט"ו תמוז תרס"ז, והשני כעבור חודש ימים. יצחק בן-צבי מעיד כי תוכן להוציא גיליון שלישי, בתשרי תרס"ח, אך הוא לא הושלם.⁶³ העיתון נדפס ביפו באורח בלתי-חוקק, ובשל כך נרשמה אלכסנדריה של מצרים כמקום הדפסתו. 'דער אָנפֿאַנג' נערך בידי י' בן-צבי⁶⁴ והכיל חומר פוליטי בלבד, החשוב להכרת השקפותיה של מפלגת פועלי ציון בראשית דרכה בארץ.

הוצאת העיתון עוררה ויכוחים עזים בקרב פועלי ציון בארץ, ושימשה מטרה לחיצי 'הפועל הצעיר'. בגילוי לב וביושר אינטלקטואלי מבחין י' בן-צבי בין יחסו ל'דער אָנפֿאַנג' בדיעבד ומלכתחילה.⁶⁵ בדיעבד סבור הוא, כי הפרסום נכשל בשל הלשון שבה נכתב. העיתון, לדעתו, צריך היה להדפס בעברית, בשביל ש'ילכד את בני העליה החדשים עם בני המקום'. מלכתחילה, מוסיף הוא, היידישיזם ברוסיה והעובדה שחברי המפלגה טרם היכו שורשים בארץ השפיעו על ההחלטה להוציא את בטאון המפלגה ביידיש.

60 מלאכי לא הסביר היכן כתב לב על 'הייליגער אנצייגער'. ראה: מלאכי (לעיל, הערה 9), עמ' 357 (ולעיל, הערה 19), עמ' 204; ראה אונגר, שם, עיול 95; ראה קוסובר, קבץ מאמרים, ב, עמ' 119. הרישום אצל הלוי, עיול 616, משובש.

61 ראה: שם, 16 (1888), עמ' 317.

62 ראה לעיל, הערה 59. על ח"א הויזדורף ראה: תדהר (לעיל, הערה 43), ח, עמ' 2555-2556.

63 ראה: י' בן-צבי, 'פועלי ציון' בעליה השניה, תל-אביב תש"א, עמ' 39. גיליונות 1 ו-2 של 'דער אָנפֿאַנג' ושני דפים מן הגיליון השלישי, המתוכנן, מצויים בארכיון יד בן-צבי, תיק 1/4/14/20. תודתי לארכיון על הרשות שניתנה לי לעיין בפרסום.

64 ראה: ז' אשור, 'דער אנפאנג, עתון הפועלים הראשון בא"י, אסופות, 4 (תשי"ד), עמ' 66.

65 ראה: י' בן-צבי (לעיל, הערה 63), והשווה: זכרונות ורשומות מאת יצחק בן-צבי, ירושלים תשכ"ו, עמ' 90.

דער אָנפֿאַנג

כותרתו של העיתון 'דער אָנפֿאַנג'

בן-צבי מדגיש, כי היו חברים אשר היססו בעניין⁶⁶ ואחרים שהתנגדו לו לחלוטין. עם האחרונים נמנה דוד בן-גוריון, אשר 'התנגד להוצאת עיתון לא-עברי בארץ-ישראל'.⁶⁷ בן-צבי מנמק את קיצו של 'דער אָנפֿאַנג' ב'מחסור בכוחות ואמצעים'. אולם מזכרונותיו ומן העדויות שהוזכרו לעיל ברי, כי שאלת הלשונות היא שהכריעה בראש-וראשונה את הכף בגורלו של העיתון. בן-צבי מחזק קביעה זו, כאשר הוא מתאר את 'הויכוח על הלשון' בעת ועידת הצירים של פועלי ציון בכ' תשרי תרס"ח. אז נתקיים דיון כדי לקבוע 'עמדה ברורה, עקרונית, בנוגע ללשון הארגון המפלגתי'... לאחר 'ויכוח ארוך ונרגש' הוחלט ברוב של 11 בעד ו-5 נגד להוציא את העיתון בעברית.

בן-צבי רואה בהחלטה זו 'אחד השלבים החשובים שהיו-לו תוצאות נכבדות לא רק לגבי גורלה של מפלגת "פועלי ציון" אלא גם לגבי גורלה של תנועת הפועלים כולה. הנני אומר כולה בהדגשה מיוחדת, דוקא משום שבאותה ועידה עוד ניסיתי להגן על השימוש באידיש לשם שמירה על הקשרים עם חו"ל ובכדי שרוב הפועלים בארץ יוכלו לקרוא את העיתון'.⁶⁸ כאמור לעיל גרמה הוצאת 'דער אָנפֿאַנג' להתקפות חריפות מצד מפלגת 'הפועל הצעיר'. מפלגה זו יצאה במחאה פומבית בעניין זה בירושלים,⁶⁹ ואהרון טורקניץ קיטרג נגד הפרסום מעל דפי הגיליון המודפס

66 בן-גוריון מביא דוגמה של הססן: 'היו חברים הססנים. כפי שאחד מהם אמר לי: אני כמוך בעד עברית, אבל אינני יכול לבסס זאת על-ידי המטריאליזם ההיסטורי'. ראה: 'הסולל נתיב חדש', הפועל הצעיר, ג (תשי"ז), גיליון 39, עמ' 7.

67 ראה: אשור (לעיל, הערה 64), עמ' 67. ישראל שוחט כותב: 'דוד בן-גוריון ואני משכנו את ידינו ממפעל זה'. ראה: 'שליחות דרך', ספר השומר, תשי"ז, עמ' 12.

68 ראה: בן-צבי (לעיל, הערה 63), עמ' 50, 53. המפלגה חזרה וקבעה עמדה חד-משמעית בעניין העברית בסוכות תרע"א. ראה: האחדות, 2 (תרע"א), גיליונות 2-3, עמ' 13-14, 27-31.

69 ראה: אשור (לעיל, הערה 64), עמ' 67. אשור מוסיף, כי בזמן המחאה נשאל ש' צמח מה טעם בהפגנה כאשר מפלגת 'הפועל הצעיר' עצמה ערכה לא מכבר את ועידתה בידיש. צמח השיב, כי מה שמתר להפועל הצעיר אסור ל'פועלי ציון'. על ניהול 'האסיפה השלישית' של 'הפועל הצעיר' בידיש ראה: ג' קרסל, 'הפועל הצעיר', אסופות, 4 (תשי"ד), עמ' 47.

הראשון של בטאון המפלגה, 'הפועל הצעיר'.⁷⁰ יצויין כי מאמריו של טורקניץ פותחים למעשה את הדיון על אודות מעמדה הציבורי של היידיש בארץ-ישראל.⁷¹ ואמנם 'הפועל הצעיר' תתקוף במשך שנים את 'פועלי ציון' באשמה של חוסר נאמנות ללשון העברית. אם נזכור כי תחיית העברית הוצבה בסולם הערכים של המנהיגים הציוניים בארץ כשוות-ערך לתחייתה של ארץ-ישראל, יובן איזה משקל והד היו לקטרוגיה של 'הפועל הצעיר'.⁷²

יש להדגיש כי מאמריו של טורקניץ נדפסו שלושה חודשים לאחר ש'דער אָנפֿאַנג' פסק להופיע. לא ייתכן אפוא שטורקניץ, שהיה שכנו של בן-צבי וניהל עמו משא-ומתן להוצאת 'הפועל הצעיר' בדפוס המאולתר של 'פועלי ציון', לא ידע על כך.⁷³ עובדה זו יש בה כדי לאפיין את מלחמתה של 'הפועל הצעיר' ב'פועלי ציון' באמצעות שאלת מעמדן הציבורי של העברית והיידיש בארץ.⁷⁴ אף זאת: כאשר הוצאה בפעם הראשונה חוברת של ספרות יידיש מודרנית בארץ — באוגוסט 1928 — כינוה עורכיה ביודעין 'אָנהייב',⁷⁵ כשם נרדף ל'אָנפֿאַנג'.

ב-3 במאי 1909 החל המו"ל שלמה ישראל שיריזלי להוציא עיתון ששמו 'דער פרדס'. לפי עדותו של מלאכי היה זה עיתון עלוב, שממנו יצאו 15 גיליונות.⁷⁶ נראה כי שיריזלי ביקש להפיץ את עיתונו בחו"ל ועל כן קבע גם את מחירו, בנוסף למטבע המקומי, ברובלים.

בשל היעדר העיתון ניתן לייחד מלים ספורות לגבי שני נושאים הקשורים ב'דער פרדס'.

- א. בפרסום זה נכתבו כמה מאמרים כדי לגייס את תמיכת העדה האשכנזית לטובת הרב אליהו משה פאניג'יל, במחלוקת שהתעוררה סביב מעמדו כראשון לציון.⁷⁷
- ב. המיפנה שחל בארץ לאחר הופעת 'דער אָנפֿאַנג' בעניין מעמדה הציבורי של היידיש בא לידי ביטוי עם הוצאת 'דער פרדס'. מתגבשת והולכת תפיסה, השוללת את השימוש ביידיש בחיי התרבות והציבור בארץ.

70 ראה: הפועל הצעיר, חשון תרס"ח, עמ' 5, עמ' 14–15]. וראה: מפתח להפועל הצעיר, עמ' 246, 26.
 71 על הנושא כולו ראה בעבודת הגמר שלי, יידיש בארץ-ישראל, 1907–1921, שנכתבה בהדרכת פרופ' חנא שמרוק.
 72 על מלחמתה של 'הפועל הצעיר' ב'פועלי ציון' על רקע עברית-יידיש בארץ-ישראל, ראה שם, עמ' 4–15; 58–72; 78–76.
 73 ראה: בן-צבי (לעיל, הערה 63), עמ' 41. טורקניץ שיחק ב-1904 ביפו את התפקיד הראשי בהצגת 'צעזייט און צעשפרייט' לשלום-עליכם. ראה: ג' טלפיר, 'ראשית המודרניזם בארץ', גזית, כא (כסלו-אדר תשכ"ד), עמ' 15.
 74 ראשי 'הפועל הצעיר' שבו והזכירו את עניין 'דער אָנפֿאַנג' כעבור שנים. ראה: "אהרונביץ, הפועל הצעיר, ז (תרע"ד), גיליון 38, עמ' 4. וראה: נ' טברסקי, שם, כ"א אדר א תרע"ט, עמ' 4.
 75 הכיבליוגרפיה של אונגר, אחד מעורכי 'אָנהייב', הוכנה בשנות העשרים. אין ספק, כי אונגר הכיר היטב את 'דער אָנפֿאַנג'. וראה: איינס, תל-אביב 1929, עמ' 67.
 76 'א יידישער רעדאָקטאָר און קען ניט קיין יידיש', ליטערארישער חודש (ניירורק), 1 (1930), עמ' 5–7; 2 (1931), גיליון 1, עמ' 4–2; 15; גיליון 2, עמ' 12–13. גיליון 3, ובו סוף המאמר, חסר בבית הספרים הלאומי. 'דער פרדס' איננו בבית הספרים, ודברי מסתמכים על מלאכי.
 יש להעיר, כי שיריזלי הוציא בעת ובעונה אחת את 'הפרדס' בעברית, בג'ודזמו וביידיש. על שיריזלי ראה תדהר, (לעיל, הערה 43), ב, עמ' 834–835.
 77 ראה: מלאכי (לעיל, הערה 76), גיליון 2, עמ' 12; תדהר (לעיל, הערה 43), א, עמ' 64.

שיריזלי ומי שערך את עיתונו⁷⁸ חשו כי הופעתו של העיתון תעורר תגובה נזעמת, ועל כן פרסמו בגיליונו הראשון מאמר ראשי ובו התנצלות על החטא 'נגד שפתנו הלאומית' שבעצם הדפסת 'דער פרדס'. המאמר מצדיק מראש את ההסתייגויות כלפי העיתון ועם זה מטעים, כי זכות קיומו היא בכך שהוא יספק ל'שכבות רחבות של ההמון', שאינן יודעות עברית, את הידיעות על הנעשה בארץ ובחוץ, להן זקוקות הן מאוד.

ואכן עורר 'דער פרדס', בגין לשונו, מחאות חריפות ביותר. במאמר ראשי ב'הצבי'⁷⁹ כתב בין היתר, ק"ל סילמן על שיריזלי, כי הוא 'מזוהם ומגואלי'. מעשהו מעורר 'חפץ אדיר למללו כאשר ימוללו את הפשפש'. שיריזלי, המסוגל להוציא עיתון ב'ז'רגון אשכנזי', מסוגל גם לסחור ב'נפשות אדם'.⁸⁰ שיריזלי 'שולח חיצים בלב האומה' ו'דינו הוא דין מתנקש בנפש האומה'. למחרת היום פרסם 'קרניאל'⁸¹ ב'הצבי' מאמר מערכת תחת הכותרת ה'סמרטוט'. 'קרניאל מסכים, כי 'דער פרדס' הוא 'בגידה לאומית', ברם אין לכנות את שיריזלי כפי שסילמן כינהו. שיריזלי איננו אלא יהודי פשוט, שאינו שולט לא ב'ז'ארגון ולא בעברית. באו 'בריות קטנות... מהחברה הצ'רנוביצית'⁸² הידועה בשם "שלום אש עט קומפ" ופיתוהו להתעשר מהוצאת עיתון ביידיש. חוש הסוחר של שיריזלי הביאו להסכים ל'עצת מסיתיו הבוגדים בעמם', ואכן לעומת 30 גיליונות של ה'פרדס' בעברית מכר הוא 200 גיליונות ביידיש. קרניאל מאיים ברמז על מי שכותבים בשביל 'דער פרדס', ומביע את בטחונו שהחברה 'עבריה'⁸³ תשתדל להמית את ה'סמרטוט' 'הז'ארגוני בעודנו באבו כי 'הקטן הזה גדול יהיה'. יצויין כי גם אהרונוביץ וגם י"ח ברנר הזכירו את 'דער פרדס' לשלילה.⁸⁴ בשנת תרס"ט הוציא אלתר לאזינסקי⁸⁵ חוברת שנייה של פרסום קטן בתבנית 8° הנקרא 'השופר'. בשער של פרסום זה נאמר: 'חוברת יוצאת בזמנים בלתי מוגבלים בעברית, ב'ז'רגון או בשתייהן גם יחד'. 'השופר' 2 עוסק כולו בביקורת על הוועד הכללי.⁸⁶ קרוב לוודאי שיצאו שתי חוברות של 'השופר', וייתכן שבראשונה יש דברים ביידיש.

78 אונגר (לעיל, הערה 1), עמ' 163, המסתמך על מלאכי, מציין כי אלתר לויץ (ראה עליו אצל קרסל, לכסיקון הספרות העברית, ב, עמ' 196-197) וחיים מיכל מיכלין (שם, שם, עמ' 348-349) היו קשורים לעריכת 'דער פרדס'. פרופ' דב סדן סיפר לי, כי שאל בשעתו את ש"י שיריזלי מי ערך את הפרסום. לפי עדותו של שיריזלי, עשה זאת יצחק לופבן, לימים עורכו של 'הפעל הצעיר'. על לופבן ראה קרסל, שם, ב, עמ' 222. גם קוסובר ידע שלופבן ערך את 'דער פרדס'. ראה: 'מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון קאמף קעגן יידיש אין א"י, ארץ ישראל שריפטן, תל-אביב 1937, עמ' 158. על-פי קוסובר, שם, קדם ללופבן בעריכת 'דער פרדס' ש' רפאלוביץ. על רפאלוביץ ראה לעיל, הערה 29.

79 'הנשחק?', שם, 25 (תרס"ט), גיליון קסח, עמ' א-ב. על סילמן ראה: קרסל, שם, כרך ב, עמ' 495-496.

80 בקטע זה מאזכר סילמן גם את פועלי ציון.

81 על י' קרניאל ראה: תדהר (לעיל, הערה 43), ב, עמ' 751-752.

82 רישומה של ועידת צ'רנוביץ על ההבראיסטים בארץ היה עז ביותר. האיזכורים על צ'רנוביץ חוזרים ונישנים במשך עשרות בשנים. ראה, לדוגמה, הלץ, הערה 100.

83 נוסדה בהאג לאחר הקונגרס הציוני השמיני. ראה 1328, p. IV, *Encyclopedia Judaica*.

84 ראה דברי אהרונוביץ הנוגעים ליידיש בהפעל הצעיר, גיליון 14 (תרס"ט), עמ' 13. וראה דברי י"ח ברנר (תחת: יוסף חבר), שם, שם, גיליון 16, עמ' 13. אף ברנר מכנה את העיתון 'סמרטוט ז'רגוני', אך לדעתי כיוון לתוכנו ולא ללשונו.

85 לא עלה בידי למצוא פרטים ביוגרפיים על אלתר לאזינסקי, 'מפרחי המשכילים בירושלים'. לאזינסקי כתב ב'הצבי' (ראה: ירדני [לעיל, הערה 3], עמ' 267) ו'בית יעקב' (ראה שם, גיליון יג, עמ' נו-נוז).

86 ארגון-הגג של הפרושים והחסידים בירושלים, בהנהגת ראשי הכוללים.

בין מאי ליוני 1911 הוציאו שני בחורים ירושלמים, שלום ירמיה כהן וחיים גולדברג שבועון, 'שולמית' שמו. הואיל ושבועון זה איננו בנמצא ניתן להעיר מספר הערות עליו על סמך מאמר של א"ר מלאכי.⁸⁷

מלאכי הכיר את העורכים, ויש בדבריו עליהם⁸⁸ ועל הפרסום חומר מעניין לתולדות התרבות ביישוב הישן בירושלים.

א. השבועון יצא בעת המשבר שפקד את יהודי ירושלים מחמת פשיטת-הרגל של ישיבת 'תורת חיים' ו'מושב זקנים הכללי', והוא משקף משבר זה.

ב. באשר לשאלת הלשונות ניסה גולדברג לגשר על פני המחנות היריבים. הוא הטעים כי תועלתה המעשית של היידיש רבה היא ויש בה סיפורים יפים, אותם אמר להדפיס בעיתונו.⁸⁹

ג. החומר שב'שולמית' דומה לזה שנכלל בעיתונים שקדמו לו. בתחום הספרות פורסמו שם תרגומים מן הספרות הגרמנית והעברית.

בפעם הראשונה בעיתונות היידיית בארץ הדפיסו כהן וגולדברג סיפורים שנדפסו בעיתונות היידיית באמריקה.⁹⁰

יש להוסיף כי גרמני-נוצרי, פיליפ קיפרנדורף, שהתערה ביהודים וחי בשכונה יהודית בירושלים, פרסם ב'שולמית' פליטון ובו ביקורת על חנה לנדאו, מנהלת בית-הספר אוולניה דה רוטשילד.⁹¹

בין ה' בסיון תרע"א⁹² לבין ניסן תרע"ב ראה אור בירושלים העיתון החרדי 'אונדזער ברודער'. הגיליון האחרון של פרסום זה המצוי בבית הספרים הלאומי, הוא גיליון 45 מיום כ"ה ניסן תרע"ב.⁹³ גיליונותיו של 'אונדזער ברודער' הכילו ארבעה עמודים בתבנית פוליו, להוציא את שני הגיליונות האחרונים, שנדפסו בתבנית מוקטנת. עורך הפרסום היה שמואל אפרים טיקטין.⁹⁴ ניתן

87 שולמית, אלאמאנאך יידיש (ניירורק), תשכ"ב-1961, עמ' 307-317.

88 עם זה חסרים אנו פרטים ביוגרפיים מלאים עליהם.

89 ראה: מלאכי, שם, עמ' 311. מלאכי כותב, כי גולדברג ניסה לפתור את שאלת הלשונות שכלל לא היתה קיימת אז. לדעתו ידע גולדברג על התגובות שעורר 'דער פרדס' בשעתו ועל-כן ציפה לגינוי אפשרי בעקבות הוצאת 'שולמית'. ואכן 'הפועל הצעיר' יצא בביקורת חריפה נגד 'שולמית'. ראה שם, 4 (תרע"א), גיליון 16, מדור 'מאורעות ומעשים'. קוסובר הביא את הדברים במלואם במאמר שהוזכר בהערה 78, עמ' 162-163.

90 אחדות מן הדמויות שבסיפורים אלה עוצבו כדמויות ירושלמיות. דוגמה לכך הוא 'המשורר נחמני' ממאה שערים, שכדי להגביר את תפוצת ספרו 'רוצח הילדים', הפריח את השמועה כי הוא רוצח ילד כל בוקר. ראה: מלאכי (לעיל, הערה 87), עמ' 316.

91 'מיס לאנדוי און דער יקרות אין ירושלים'. ראה מלאכי, שם, עמ' 317. קיפרנדורף פרסם פליטון נוסף על חנה לנדאו בעיתון אונדזער ברודער, גיליון 8, עמ' 31-32 ('מיס לאנדוי — מילך און פוטער כהרה'). מלאכי אינו מביא פרטים ביוגרפיים מלאים על קיפרנדורף ועל כן אין לדעת אם הלה שלט בידידו כדי כתיבת פליטון. היידיש של הפליטון שב'אונדזער ברודער' מצוינת. מחברו בקי בעיתונות העברית בארץ ובעיתונות היהודית הלועזית בחוץ-לארץ. על חנה לנדאו ראה: תהרה (לעיל, הערה 43), עמ' 802-803.

92 דהיינו, כשעדיין יצא 'שולמית'. ראה: מלאכי, שם, עמ' 312-313.

93 התאריך אצל אונגר (לעיל, הערה 1), עיול 10, משובש. מלאכי (לעיל, הערה 19), שם, כותב, כי יצאו 47 גיליונות, האחרון שבהם ב' אייר תרע"ב. אם תאריך זה נכון, משמע שהופיעו 46 גיליונות של 'אונדזער ברודער', כיוון שמתכונתו של זה היתה, ללא שינוי, מתכונת של שבועון.

94 טיקטין נולד בירושלים ב-1878. הוא השתתף בעיתונות העברית בארץ ובחוץ-לארץ. בתרגומו הוציא בעברית ספר סיפורים, משלו ומשל אחרים. ושמו 'צורר המור' הוא היגר לארצות-הברית ב-1912. על טיקטין ראה: קרסל (לעיל, הערה 78), ב, עמ' 20, לעקסיקאָן (לעיל, הערה 36), ד, עמ' 84-85. מו"ל העיתון היה ברוך רוהלד, וסוכנו הכללי — יעקב הורוויץ. לא עלה בידי למצוא פרטים ביוגרפיים על רוהלד והורוויץ.

להניח כי בגיליון הראשון הציג טיקטין את מגמת עיתונו.⁹⁵ ל'אונדזער ברודער' קווים משותפים לעיתונים מן היישוב הישן שקדמו לו: (א) יש בו מדורים קבועים על הנעשה בארץ ובארצות הסמוכות לה, וחומר ספרותי המתורגם ומעובד על-פירוב מן הגרמנית;⁹⁶ (ב) הקשר ההדוק עם חוץ-לארץ. קשר זה מומחש בגיליון 3, עמ' 10, במכתבו של יהודי מבוגר אשר עלה לירושלים מאמריקה. באמריקה צמאים לדעת מה מתרחש בירושלים. מעתה ואילך פטור הוא מלדווח במכתביו על כך, כיוון שהוא קונה חבילת גיליונות של 'אונדזער ברודער', שולח אותה לאמריקה ו'אל ראיטו!'.⁹⁶

הישענותו של העיתון על חוץ-לארץ מתחזקת עוד יותר מתוך מכתב שטיקטין שלח לאונגר בעקבות פנייתו של הלה בדבר פרטים על אודות 'אונדזער ברודער'. טיקטין הטעים באיגרתו, כי חוגים אורתודוקסיים באמריקה הצטערו מאוד על הפסקת הופעתו של העיתון. חוגים אלו אכן התכוונו להגיש סיוע כספי לטיקטין על מנת להבטיח את המשך קיומו של 'אונדזער ברודער'.⁹⁷ מאמרי המערכת שטיקטין נהג לכתוב לכבוד חגי ישראל מדגישים אף הם את זיקתו של העיתון לחוץ-לארץ. ניתן לאמר כי מכל העיתונים ביידיש שיצאו בארץ עד קום המדינה, התבלט 'אונדזער ברודער' ברמתו הטיפוגראפית. כמרכן יש בעיתון זה — לראשונה בעיתונות יידיש בארץ — מודעות מסחריות מודרניות.⁹⁸

הידיעות הפנים-ארציות אינן מצטמצמות לירושלים בלבד, אלא מקיפות גם את יפו, צפת וחברון. כמרכן יש ידיעות קבועות על המתרחש באלכסנדריה ובקושטא. המידע על הנעשה בארץ עיקרו בנושאים שעניינו את הציבור החרדי. דוגמה לכך הן הידיעות על הוועד הכללי.

ניתן לומר, כי בניגוד לעיתונים שקדמו לו, נמתחת ב'אונדזער ברודער' ביקורת ציבורית לא רק באמצעות ה'אנר האפיסטולארי, אלא גם בעזרת חרוזים ופליטונים החתומים בידי אנשים שניתן לזהותם. מתמיד במיוחד בביקורת זו בעל הכתבות מיפו, א"מ קייזר, החותם גם בשם 'הקיסר'. חיצו של קייזר כווננו כל העת נגד ועד העיר יפו.⁹⁹ צריך להוסיף כי במכתבו אל אונגר כתב טיקטין

95 לא עלה בידי למצוא אותו גיליון. הגיליון הראשון של 'אונדזער ברודער' המצוי בבית הספרים הלאומי הוא מס' 3.
96 ראה לדוגמה הסיפור 'דיא בלוס' (גיליון 6, עמ' 24). אין לדעת אם ה' ברגר המוזכר שם הוא המעבד-מתרגם או מחברו של הסיפור. והשווה לעיל, הערה 22.

ראה גם כן 'דער געגנבטער אוצר אדער די געהיימניססע פון אילדיו הויף אין קאנסטאנטינאפעל', שהחל להתפרסם בגיליון 14 בעיבודו של מ"ה ינובסקי. לא עלה בידי למצוא פרטים ביוגרפיים על מ"ה ינובסקי. כמו כן ראה גיליון 11, עמ' 43.

97 ראה: אונגר (לעיל, הערה 1), עמ' 141. אין לדעת אם נסגר העיתון בתרע"ב מחמת קשיים כספיים ומה הקשר בין סגירת העיתון ובין הגירתו של טיקטין.

98 השווה למודעה שב'ארץ ישראל יוד', גיליון 3, המובאת גם במאמרו של קוסובר (לעיל, הערה 20), עמ' 228.

99 ראה: גיליון 17, עמ' 67 (בלא חתימה); גיליון 19, עמ' 2 (חתום: הקיסר); גיליון 24, עמ' 3 (בלתי חתימה); גיליון 38, עמ' 2 (מקום החתימה קרוע).

הסגנון בפליטונים ובחרוזים זהה. הוא הדין לגבי הפליטונים של 'דער פשעמישלער זיידע' (גיליון 29, עמ' 2-1 וגיליון 30, עמ' 2). לדעתי, מ' כהן-קייזר, מחבר-הפלטור 'דער באגריט אין ירושלים אָדער דער מאַכער פֿון וואַרשעווער כולל', שיצא ב-1912, הוא א"מ קייזר. לא עלה בידי למצוא פרטים ביוגרפיים על קייזר-קיסר. פרופ' דב סדן העיר לי, כי האיש היגר ללונדון, שם נפטר לפני שנים מעטות. בגיליון 41, עמ' 1 ובגיליון 43 עמ' 2-3, פרסם פליטונים מי שחתם בשם הבדוי זקף קטון. לא יכולתי לגלות מיהו בעל כינוי זה. כמרכן נדפסו, בגיליון 22, עמ' 3. חרויו של 'משה ניימן בבירוט'.

כי שלום-עליכם פרסם בעיתונו 'מספר סקיצות'. למעשה שלח טיקטין שלום-עליכם את הגיליונות הראשונים של 'אונדזער ברודער' וביקש ממנו, ככל הנראה, כי יחווה את דעתו עליהם. הסופר השיב לו במכתב-נימוסין פרטי שטיקטין הדפיסו.

מכתבו זה של שלום-עליכם עורר את תגובתו ההבראיסטית-משכילית של 'ישראל'ה, הוא ישראל צ'רבינסקי. שלום-עליכם נאלץ להגיב על דברי 'ישראל'ה באיגרת, בה חזר והציג את השקפתו הפלוראליסטית בשאלת הלשונות.¹⁰⁰

יוער כי ב'אונדזער ברודער' נדפסו בעברית, במשך כמה גיליונות, האשמותיו של אברהם אלשיך נגד אחיו 'סאלים, הנקרא בשם רב לתימנים'.¹⁰¹

לבסוף יודגש, כי הוצאת 'אונדזער ברודער' לא עוררה תגובות עבריות פומביות. ניתן להסביר תופעה זו בכך שאנשי העלייה השנייה נמנעו בדרך-כלל מלנהל דיונים בעניין מעמדה הציבורי של היידיש בארץ-ישראל עם אנשי היישוב הישן.¹⁰²

בשנת תרע"ג, החלה 'פועלי ציון' להוציא חוברות ששמן 'דאָס לאַנד'. חוברות אלו מכילות מאמרים פוליטיים בלבד, אשר תורגמו לרוב מבטאון המפלגה 'האחדות'.

אונגר, אשר ככל הנראה ראה שלוש חוברות של 'דאָס לאַנד', מציין בסימן שאלה כי יצאו שש חוברות ממנו. בבית הספרים הלאומי מצויות ארבע בלבד, וזה המספר הידוע ליצחק בן-צבי.¹⁰³ מהמודעות שב'דאָס לאַנד' למדים אנו, כי כתב-העת היה מיועד למכירה בחוץ-לארץ. מחירו נקב בשלושה מטבעות: רוסי, אוסטרי ואמריקני. יצחק בן-צבי מדגיש כי 'דאָס לאַנד' נפוץ בחוץ-לארץ בלבד.¹⁰⁴

החוברת האחרונה של כתב-עת זה יצאה, קרוב לוודאי, ב-1914.¹⁰⁵ הדפסת 'דאָס לאַנד' בשביל חוץ-לארץ מלמדת על תהליך שיימשך ברציפות מראשית שנות העשרים ועד שנות הארבעים של המאה: כל המפלגות הציוניות בארץ, לבד מפועלי ציון שמאל, פוסלות מכל וכל הוצאת פרסומים בידיש לשם הפצתם בארץ. לעומת זאת מקובל היה עליהן, כי לצרכי הסברה בחוץ-לארץ ניתן להדפיס בארץ חומר בידיש.

לבסוף יוער כי גם לגבי תקופה זו מזכיר המחקר מספר פרסומים שהידיעות עליהן קלושות ביותר. אונגר רשם גיליון אחד ויחיד של 'ארץ ישראל בלאט', תוך הזכרת שני תאריכים סותרים 'תרע"ב-1902 (!) כמרוכן כלל אונגר שבועון ששמו 'שושנה', שאפשר שיצא ב-1908.¹⁰⁶

100 ראה: 'אונדזער ברודער', גיליון 12, עמ' 1; גיליון 14, עמ' 54; גיליון 15, עמ' 58 וגיליון 16, עמ' 62. ישראל'ה מאזכר בין היתר את ועידת צ'רנוביץ. השווה לעיל, הערה 82. בגיליון 44, עמ' 4, פרסם ישראל'ה עוד פליטון ברוח אלה שהוכרו קודם-לכן. שמו: 'דער חכם פון דער מה נשתנה'. מ' קוסובר הדפיס את מכתביו של שלום-עליכם בשנייה בליטערארישע בלעטער, 11 (1934), עמ' 242-243. וראה: א' נאָווערשטערן (לעיל, הערה 31), עמ' 185-186. על ישראל צ'רבינסקי (צורבא) ראה: תדהר (לעיל, הערה 43), א, עמ' 184-185 רד, עמ' 2062. יש לציין כי צ'רבינסקי שימש כתב ארץ ישראלי של מאָרגן זשורנאַל, דער אַמעריקאַנער ועיתונים יהודיים אחרים בארצות-הברית.

101 הדברים נתפרסמו ב'אונדזער ברודער' משום ש'החרות' סירב להדפיסם. ראה שם, גיליון 5, עמ' 19-20; גיליון 6, עמ' 24; גיליון 7, עמ' 28; גיליון 8, עמ' 32. בגיליון 9, עמ' 36, פורסם פסק-דין לרעת אברהם אלשיך. הלה שב והדפיס כרוח בנידון בגיליון 13, עמ' 44.

102 ראה אצל אונגר (לעיל, הערה 1), עמ' 141, על תגובתו הפרטית של בן-יהודה. והשווה לעיל, הערה 89.

103 ראה בן-צבי (לעיל, הערה 63), עמ' 136 ועמ' 65.

104 על מידת תפוצתו של הפרסום ניתן ללמד מן הרשום בשער של חוברת א': 'צווייטע אויפלאגע, די פערטע טויזנט'.

105 א' חשין מזכיר שם, במאמרו 'דער קאַמף קעגן "עזרה"', את התאריך י"ג כסלו תרע"ד.

106 ראה: אונגר (לעיל, הערה 1), עמ' 73 ועיול 218.

קוסובר כותב, כי ב-1914 יצא גיליון אחד של העיתון המסחרי 'דער פערמיטלער'. אונגר, המסתמך על קלעי-פרובסט, מצביע על-כך שהיה זה פרסום חציו עברית חציו יידיש שיצא ב-1924.¹⁰⁷ קוסובר אף טוען כי שלום אש רצה להוציא בירושלים עיתון בידיש, במימונו של המלונאי קמניץ, ברם אין הוא מביא אסמכתה לכך ואינו מצביע על איזו שנה מדובר.¹⁰⁸ כן הטעים קוסובר, כי נסיונו של יהואש להוציא עיתון בידיש בארץ 'ידוע היטב'. הקטעים בספרו של המשורר, 'פון ניריאָרק ביז רחובות און צוריק', שעליהם הסמיך קוסובר את טיעונו, סותרים אותו מכל וכל.¹⁰⁹

עיתונות יידיש בארץ-ישראל למן גמר מלחמת-העולם הראשונה

ועד להוצאת 'ניוועלט'

תקופה זו נבדלת מקודמתה, מבחינת כמות הפרסומים הנדפסים והן מבחינת מהותם. יותר מתשעים אחוזים מכלל הפרסומים הפריודיים בידיש עד שנת 1934 מופיעים בפרק-הזמן שבין 1919 לבין הוצאת 'ניוועלט'. כ-4% מתוך פרסומים אלה הוצאו על-ידי מוסדות וארגונים פוליטיים ציוניים, והם נועדו להפצה בחוץ-לארץ. כ-6% הן חוברות המייצגות את הספרות היידיית ההולכת ונוצרת בארץ.

העיתונות הקשורה ביישוב הישן, שהיתה רוב מכריע עד שנת 1914, היא מעתה כ-1% מכלל העיתונים שראו אור בתקופה דנן. כל יתר הפרסומים, דהיינו כ-89%, מקורם במפלגה הקומוניסטית ובפועלי ציון שמאל. יותר מ-50% מכלל העיתונים שנדפסו בעת הזאת, הוצאו על-ידי המפלגה הקומוניסטית, על פלגיה וכינוייה השונים.

החוברות שהדפיסו בארץ מוסדות וארגונים פוליטיים ציוניים, כגון הקרן הקיימת וקרן היסוד נועדו במפורש לפעולות הסברה בחוץ-לארץ. חשיבותם של הפרסומים הללו, שנרשמו בביבליוגראפיה של אונגר,¹¹⁰ מצומצמת ביותר. עם זאת יש בשניים מהם חומר היסטורי וספרותי מעניין.

האחד הוא מאסף ראשון על הרדיפות של נוער ציוני ברוסיה הסובייטית, שיצא ב-1927 בדפוס של הפועל הצעיר. נושא זה החל אז להעסיק הרבה את דעת הקהל בארץ, והוא הוסיף עוד נופך לדין סביב מעמדה הציבורי של היידיש בארץ.¹¹¹

הפרסום השני הוא 'קפא"י ידיעות'. כתב-עת זה, שנועד לחוץ-לארץ בלבד, הוצא על-ידי ההסתדרות הכללית. היו בו ידיעות וכתבות אופטימיות וחיוביות על הנעשה בארץ, אשר בחלקן תורגמו מן העברית. מטרת 'קפא"י ידיעות' היתה לספק דברי הסברה לתומכי ההסתדרות בחוץ-לארץ.¹¹²

107 ראה: אונגר, שם, עיול 164, וקאָסאָווער (לעיל, הערה 78), עמ' 158-159.

108 ראה: 'די יידישע פרעסע אין פּאָלעסטינע', ליטעראַרישע בלעטער, 4 (1928), עמ' 891. קוסובר חתם בשם הבדוי מאָטל פֿייגעס.

109 ראה בספרו של יהואש, א, עמ' 156; ב, עמ' 56. והשווה קוסובר, שם, שם.

110 ראה: אונגר, שם, עיולים, 18, 31, 83, 123, 125, 155, 207, 208.

111 ראה במאמרי, 'די פּאָלעמיק אַרום דעם פּלאַן צו שאַפֿן אין 1927 א קאָטערע פֿאַר ייִדיש און ירושלים', די גאַלדענע קייט, 93 (1977), עמ' 189.

112 'קפא"י ידיעות' הופיע בין 1926 ל-1930, ואחר כך בין 1936 ל-1937. קופת ארץ-ישראל היתה בשעתה לקרן למען פועלי-ציון בארץ. ב-1925 הוחלט להעבירה לידי ההסתדרות הכללית. קדם להופעת 'קפא"י ידיעות' ויכוח עקרוני בשאלה, האם על ההסתדרות להוציא כתב-עת בידיש. ראה: י' גורני, אחדות העבודה, 1919-1930, תל-אביב תשל"ג, עמ' 435.

אורי צבי גרינברג (1929)

מתברר כי בין שבת תרפ"ט לבין י"א אדר תר"ץ פרסם אורי צבי גרינברג ב'קפא' ידיעות' חמישה משיריו ביידיש, שאותם כתב בארץ.¹¹³

קבוצה ייחודית של עיתונים ביידיש היא זו של כתבי-עת המוקדשים ליצירה הספרותית המקורית בארץ.¹¹⁴ בניגוד לשיריו של גרינברג ולכתבים של סופרים אחרים, כאהרון ראובני ומ' סטבסקי, שהדפיסו באותה עת את דבריהם ביידיש בחוץ-לארץ בלבד, התרכזה סביב כתבי-עת הנ"ל חבורה של סופרים שביקשה ליצור ספרות יידיש ארץ-ישראלית, שתופץ בארץ ותכה בה שורש, במקביל לספרות העברית. רבים מן הסופרים הללו היו מקורבים מבחינה אידאולוגית לפועלי ציון שמאל ולקומוניסטים, ברם עובדה זו לרוב אינה משתקפת בחוברות. הללו מורכבות ברובן מדברי ספרות. הידיעות והתגובות הפולמוסיות שבהן נוגעות בראש-וראשונה ליחס ליידיש בארץ-ישראל. מן הראוי להצביע על-כך שהופעת כתבי-העת הנ"ל, שתבניתם היתה קטנה (שני הגדולים שבהם מכילים 68 ו-80 עמודי 4°)¹¹⁵ ונדפסו בקשיים מרובים, עוררו תגובות מתגובות שונות בציבוריות הארץ-ישראלית. כך, לדוגמה, משיצאה 'איינס', באפריל 1929, כתב 'דאר היום' במאמר-מערכת מיום כ"ב אדר תרפ"ט, כי זהו 'צעד...מעשה אנשים בלתי אחראיים, מחוסרי טעם חדלי רוח ציבורית. התנקשות זאת באחד התחומים בהם שולטת העברית...בעיתונות, הינה סימן נוסף...של ירידת המוסר הציבורי המרעיל את חיינו'. גם חיים נחמן ביאליק נדרש לעניין 'איינס'. בהופעת כתבי-עת זה ראה המשורר דוגמה נוספת ל'רשלנותו'. 'החוצפה של הבחורים האלה, של הז'רגוניסטים—יונקת מתוך רשלנות זאת. הם לא היו מתחצפים לעשות נסיון כזה בא"י אילו היו רואים כי היחס אל התרבות העברית הוא רציני כיחס לכל המפעלים הממשיים בא"י'.¹¹⁶ כאמור לעיל, מהווים שני העיתונים שאנשי היישוב הישן הוציאו בתקופה דגן, 'מחזיקי הדת' ו'אידישע שטימע', כאחוז אחד מכלל העיתונים ביידיש שראו אור אז בארץ. 'מחזיקי הדת' היה בטאונה של עדת החסידים בירושלים, שבהנהגת הרב אברהם צבי שור.¹¹⁷ העיתון נדפס עברית עד גיליונו השלושה עשר. לגיליונות 14 ו-15 צורפה הוספה ביידיש. למן גיליון 17 הופיע העיתון לסירוגין בעברית וביידיש.¹¹⁸

113 ראה: 'דער שבט חלוצים', גיליון 114, עמ' 2; 'אונדזערע קינדער', גיליון 118, עמ' 6; 'מיר זענען...', גיליון 123, עמ' 3; 'א בריו פֿון דער מאַמען', גיליון 126, עמ' 9; 'געזאָנג פֿון בונטאַרץ', גיליון 164/5, עמ' 9-10. באיגרת אל כותב שורות אלה מיום כ"ח ניסן תשל"א, הטעים המשורר, כי אינו זוכר אילו מן השירים הנ"ל כתב תחילה ביידיש. בסוף השיר שבגיליון 164/5 צוין: 'תורגם ע"י המשורר מתוך ספרו הגברות העולה'. מן האמור לעיל יוצא, כי הדעה הנפוצה, כאילו פסק המשורר מלכתוב יידיש אחר עלייתו ארצה, איננה נכונה. ראה על כך לדוגמה, קרסל, לכסיקון, א, עמ' 507.

114 הכוונה היא לעיולים 29, 190, 191, 89, 163, 136, 111, 34, 37, 121 ו-132 בביבליוגראפיה של אוגנר. כפי שצויין לעיל עמ' 84, שמה של החוברת הראשונה, 'אָנהייב', לא נבחר באקראי. גם שמותיהן של חמש החוברות שלאחריה, איינס, צוויי, צווישן צוויי און דריי, דריי, פֿיר, מסמלים רצף והמשכיות. עם זה יש לזכור, כי בשל הקשיים להשגת רישיונות לפרסום עיתונים בארץ יצאו עיתונים רבים כ'הוצאה חד-פעמית'. ראה על כך להלן, הערה 131.

115 המדובר הוא ב'איינס' ו'צוויי'.

116 ראה: דברים שבעל פה, ב, תל-אביב תרצ"ה, עמ' קלא.

117 מקצת פרטים ביוגרפיים עליו ראה במאמרו של שמואל אבידור הכהן, 'זכות בחירה לנשים', פנים אל פנים, יח כסלו תשל"ג, גיליון 698, עמ' 10-11.

118 הגיליונות הזוגיים נכתבו עברית.

כתביד אוטוגראפי של השיר 'דער שבט חלוצים' מאת אורי צבי גרינברג (בית-הספרים הלאומי, אוסף שבדרון)

אויך נען גיינענדיג / דער ייִשע האַלדזש.

א.

אונזער ייִדישע היינט איז אַ צוויי דריטל ייִדישע אַמאָר.
 אַזוי און הייליק אַ צוויי דריטל אַרומנעם איז,
 גיי וועלכע עס זייקט נישט צופֿיסן אַ צוויי דריטל הייל
 און ווערן פֿאַרזייער וואָרען די אַזאַלע רחמימ;
 אַ אַרומנעם איז עס פֿון זוכטן אַרומען און אַסאָניע
 וואָס האָט געווען פֿאַר פֿון אַזוי, ווי אַזוי דער אַזוי;
 און אַזוי אַמאָר - און אונזער פֿון אַמאָר.
 אונטער דאָ איז הייליקע צו אַזוי ווי די אַזוי אַזוי;
 דער אַזוי-אַזוי;
 און אַזוי פֿון אַזוי אַזוי;
 און אַזוי פֿון אַזוי אַזוי;
 פֿון אַזוי אַזוי אַזוי;
 אַזוי אַזוי אַזוי אַזוי;
 ווען אַזוי אַזוי אַזוי;
 ווי די אַזוי-אַזוי-אַזוי און ווי דער אַזוי;
 וואָס זייקט אַזוי אַזוי אַזוי -

און מיין ייִדישע היינט איז אַזוי דער אַזוי אַזוי;
 און די אַזוי אַזוי און די אַזוי אַזוי;
 היי, און אַזוי אַזוי אַזוי און אַזוי;
 און אַזוי אַזוי אַזוי אַזוי;
 און ווען ווי דער אַזוי אַזוי אַזוי;
 וואָס זייקט ווי דער אַזוי אַזוי;
 ווען אַזוי אַזוי אַזוי אַזוי;
 און אַזוי אַזוי אַזוי אַזוי;
 און אַזוי אַזוי אַזוי אַזוי;
 און אַזוי אַזוי אַזוי אַזוי;

'מחזיקי הדת' החל לצאת לאור בט"ז אלול תרע"ט. אחרון הגיליונות המצויים בבית הספרים הלאומי הוא גיליון 67. הוא נכתב יידיש ויצא ב"ז סיון תרפ"ד. הגיליון הראשון ביידיש השמור שם הוא מספר 15. מתוך שיש בו המשך לכעין סיפור ומאמר שבא להסביר על שום מה יוצא גם העיתון ביידיש,¹¹⁹ ניתן להניח, במידה רבה של ודאות, כי אכן בגיליון 14 החל 'מחזיקי הדת' להידפס במתכונתו הדר-לשונית. מחבר המאמר, המנמק את הוצאת העיתון ביידיש, מתרעם על הקאפריזה האווילית של ההבראיסטים המקומיים, המגנים את היידיש ושונאים אותה יותר מכל שפה אחרת. עיתון ביידיש נחוצ בארץ משום שלשון יידיש היא המגשרת בין רוב בני העם שאינם יודעים עברית, 'בפרט זייער פאבריצילטע העברעאיש'. רוב היהודים המסורים בלב ונפש לתורה ולעם הם אלו הדוברים יידיש ולא עברית. 'מחזיקי הדת' יפיץ ידיעות בשביל חוגים אלה, היושבים בארץ ובחוץ-לארץ, ויגונן על שומרי מסורת האבות לבל יולכו שולל על-ידי ה'לינקע חברה'.

מן האמור לעיל מתבלטים שני עניינים: (א) הוצאת 'מחזיקי הדת' ביידיש נעשית מתוך הישענות על קהל קוראים בחוץ-לארץ; (ב) העיתון מבטא פעמים רבות את יחסו השלילי לעלייה החלוצית. גם ממשרד הרבנות הראשית לא חסך העיתון את שבטו, כפי שנראה זאת להלן. אשר לנושא הראשון יש לשוב ולהדגיש, כי לפנינו תופעה שהיא מסימני-ההיכר לעיתונות יידיש בארץ מאז תחילתה. קול קורא שנדפס באותו גיליון 15 מדגים בבירור את מטרת אנשי עדת חסידים בפרסמם גם את 'מחזיקי הדת' ביידיש. מדובר בבקשה נרגשת לסייע בכספים להמשך הופעת העיתון, הנתון בסכנת כלייון. מכתב מחוץ-לארץ (מקום מושבו של כותבו לא הוזכר) ובו הבעת שביעות רצון מקיום עיתון חרדי ביידיש בארץ, נדפס בלא ספק כדי להוכיח את קשרי-הגומלין ההדוקים שבין 'מחזיקי הדת' לבין שלומי אמוני ישראל בחוץ-לארץ.¹²⁰

המידע על הנעשה בארץ הכלול ב'מחזיקי הדת', עסק בין היתר בהתנגדות לעליית יהודים להר הבית, הסתייגות מהשתתפותן של נשים באסיפת הנבחרים, ידיעות על חילול שבת מחמת 'משחקי כדור' ופרטים על ריכוז קטן של יהודים בבאר-שבע.¹²¹ ובאשר לעניין השני שהוזכר לעיל, כיוון 'מחזיקי הדת' את בליסטראותיו נגד העלייה החלוצית מכאן ומשרד הרבנות הראשית מכאן.

הדוגמה הבולטת ביותר ליחסה של עדת חסידים כלפי העלייה החלוצית מצויה בגיליון 33.¹²² העיתון קרא להגיש בדחיפות עזרה חומרית לחלוצים נכזבים, שמספרם הולך ורב, על מנת שישובו לארצות מוצאם. בו במקום נמתחה ביקורת חריפה על 'אחדות העבודה' על שהיא מחללת שבת ומחזיקה מטבח טרף בירושלים.

יש לציין כי כעבור זמן קצר, בעת שמשלחת מטעם ההסתדרות ובראשה ברל כצנלסון שהתה

119 'דער נוץ פון די יידישע אפטיילונג פון די צייטונג מחזיקי הדת', שם, עמ' 10-11. על החתום מ' קאהן. לא עלה בידי לברר מיהו מ' קאהן. יצויין, כי כותרת המאמר ממחישה תכונה המתבלטת לעין ביידיש הירושלמית והיא, כי אין מטים את הא הידיעה ממין נקבה לאחר מלות-יחס.

120 ראה: גיליון 21 (סיון תר"פ), עמ' 3. למן גיליון כג, יש פניות חוזרות ונשנות לחוץ-לארץ, בעברית וביידיש, המבקשות סיוע לעיתון ולעדת חסידים, על מנת למנוע את הרס היישוב הישן.

121 ראה: גיליון כג (א' תמוז תר"פ). שלוש-עשרה המשפחות שהתגררו שם החזיקו מקוה טהרה.

122 כ"א כסלו תרפ"א, עמ' 1.

ידיעות מירושלים

דירות אין ירושלים

די לעצמען צייט האט זיך געהויבען דער פרייז פון דירות אין ירושלים, ווייל עס זיינען הרוב געווארען פיעל הייזער און קיין נייע בויט מען ניט. מענשען קומען צו און הייזער ווערען וועניגער. עס וואלט שוין צייט געווען ירושלים זאל זיך בויען.

די אלגעמיינע ראגע.

פיעל פון די הינע איינוואוינער און פון די וואס זיינען די לעצטע צייט צוריק געקומען פון חוץ לארץ געהען ארום זעהר פערזאנליך ווייל זיי קענען ניט קריגן דא קיין בעשעפטיגונג מיט וואס צו פערדיגען אויף לעבענס מיטעל. פיעל האבן הרמה וואס זיי זיינען געקומען, און זיי האפען אויף די געלעגענהייט זיי זאלען קענען פאדערען אין אמעריקע אדער צוריק פון וואגען זיי זיינען געקומען.

ועד אשכנזי.

די יידיש אשכנזישע איינוואוינער אין ירושלים גריימען זיך צו די וואהלען פון אגודת ישראל. מע רעכענט אז ביי פורים וועלען מיר שוין האבען דעם נייעם ועד אויסגעוועהלט.

אויסער געוואוינליכער שניי אין ירושלים.

אבגעשטעלט דעם פערקעהר און צוגעמאכט

פיעל געשעפטען.

מאנאטאק, דעם צוואנציגסטן טאג אין שבט פארנאכט, האט אנגעהויבען צו שנייען און עס האט געשנייט איבער צוויי מעט לעת. און עס האט אזוי פיל פערשאפען די נאסען מיט שניי אז פון פיעל הייזער האט מען ניט געקענט ארויס געהן איבער צוויי מעט לעת, און די וואס האבען ניט געהאט אנגעגרייט קיין שפיז האבען געליטען הונגערי, די נאסען זיינען געווארען אזוי פערשאטען אז עס האבען ניט געקענט געהן קיין וואגענס און קיין אמאמאבילען, און פאר מענשען איז געווען אנפאהר צו געהן. פיעלע קראמען זיינען געשלאסען געווארען אויף אייניגע טעג. און די וואס האבען געאלטען אפען האבן שטארק געהעכערט די די פרייען, איבערהויפט פון ברויט, די שבנות וואס זיינען ווייט פון מארק האבען געליטען שרעקליך. ווען חלילה אזא צושטאנד וואלט געהאלטען נאך א פאר טאג וואלטען מענשען אויסגעהן פון הונגערי.

אויפן דריטן טאג, אס דאנערשטאג, האבן שוין מעגליך שוין אנגעהויבען בראדשען מיט אלע כחות און ווי עס איז דער

קראכען צום מארק צו קויפען שפיז, און דער ועד האט גע' שקט ברויט אין דא ווייטע שכונות פיר די נויטהעדרעפטיגע, פיעלע דעכער זיינען איינגעפאלען. די איינוואוינער האבען בעמערקט אז די דעכער האלטען איינצופאלען זיינען זיי ארויס פון די הייזער און גערעמטע זייער לעבען.

שבת איז געווארען א נייער טומעל, אין פיעל הייזער האט דורכגערוגען וואסער דורך די ווענט. און די איינוואוינער הא' בען זיך געמושעט אויס צו שעפען די וואסער פון די הייזער. בכלל איז היינטיגער ווייטער זעהר א שווערער. און צו די ליידען פון די שלעכטע, וועמערען האט מע וועט האבען צו גע' ריינקען אויף דורות, שמיינט נאך דער יקרות אז עס ווארפט א שלעך אויף די געמיינערע קלאסען פון פאלק. די פרייען הייבען זיך ניך און שרעקליך, און פאלען ווער ווייט ווען... וועט דער ארימער פאלק ווערען אמאל בעפרייט פון די סחרישע טיי' ראנישע הענד? דער אויבערשטער ווייט.

די הונגער ליידענדע אין וויען.

די צענטראל קאמיטעט פון אגודת ישראל אין שווייצאריע האט בעקומען א ערלויבניש צו צושטעלען סעני און אנדערע זאכען פאר די הונגער ליידענדע אידן אין וויען, וועגן דעם האט די קאמיטעט ארויס געלאזט א אויפקום צום אירישען פינליקום אין זענעם לאגד זיי זאלען בעשטימערען צו דעם צוועק.

די הילפס ארבעט נאך דעם שניי שמורס.

עס ווערט אונז געמ'עט פון די רענירונג די וויכטיגע ארבעט וואס עס איז געמאכן געווארען נאך דעם גרויסען שניי שמורס, צו רייניגען די וועגען אין און ארום ירושלים, און צו אכטונג געבן אויף די הייזער וועלכע האלטען איינצופאלען, און צו ארבעטן די איינוואוינער זאלן זיך ארויסציהען פון יענע הייז' וער וואו עס איז געפעהרליך צו וואוינען. אויך ווענען די הילף און שפיז און דאס גלייכען וואס איז געגעבן געווארען צו די וועלכע האבען זיך גענויטהונג אין דעם.

איינגעלעגט אויף זיכער.

ווארום איז עס געשעהן אז די אלע הייזער וואס האבען זיך איינגעלעגט זיינען אלץ ביי אויסע און עהרליכע לייט, און אז מע דארף איינלעגען געלד ליינט מען איין ביי גנדייט? דער תירוץ איז אז איינלעגען לענט מען נאר איין וואו עס איז זיכער, און דאס איז זיכער, אז די איינגעלעגטע הייזער וועלען שוין דורך די זעלבע איינגעמייסער מיט ווערען אויפ' געשטעלט.

באמריקה, יצא חיים ז'יטלובסקי בתביעה פומבית שלא לסייע למשלחת בפעולותיה, משום שהיא נציגת 'האבסולוטיזם ההבראיסטי'.¹²³ כצנלסון התפלמס עם ז'יטלובסקי בסידרה בת שלושה מאמרים. עיקר טיעונו הופנה נגד ההאשמות שהידיש נרדפת בארץ-ישראל. כצנלסון הציג את 'מחזיקי הדת' כראייה ניצחת לחופש הגמור לידיש בארץ, בלא שעמד, ולו ברמו, על מהותו של 'מחזיקי הדת' ועל יחסו למפלגתו שלו עצמו.¹²⁴ המטרה השנייה לביקורתו של העיתון היתה הרבנות הראשית בארץ-ישראל, אשר הואשמה בעשיית יד אחת עם מחללי שבת. ביקורת זו באה לידי ביטוי הן בכרוניקה ובמאמר-מערכת והן בפליטון. פליטון זה מבוסס על תחבולה ספרותית של מתן פרסום ליומן, הכתוב יידיש ועברית, שאבד כביכול לבעליו.¹²⁵

בתרצ"ג הוציאו צעירי אגודת ישראל עיתון ששמו 'די אידישע שטימע'. הגיליון הראשון של עיתון זה ראה אור ביום ג' מרחשון תרצ"ג ושמו נקרא 'יהודית שבועון לדוגמא'. הגיליון האחרון שמספרו 8, יצא בכ"ג כסלו תרצ"ג.¹²⁶ העיתון יועד לנשים, ומטרתו המוצהרת היתה 'לרכוש את האשה היהודיה למען עם ישראל'.¹²⁷ מרבית החומר שב'די אידישע שטימע' מבליט את תפקידן של הנשים בהיסטוריה היהודית ואת חובותיהן בחינוך הילדים ובשמירה על טוהר המשפחה. כמרכזן היה בעיתון מדור לשאלותיה של בת לאמה ותשובותיה של זו, בעניין חובותיה של הראשונה כבת יהודית כשרה. בכתב-עת זה פורסמו מעט דברים מעין סיפוריים, אשר נועדו ברובם להציג את מקומה של האשה בחיים היהודיים. למן גיליון 5 נדפס ב'די אידישע שטימע' סיפור של י"ל פרץ, במסווה של סיפור-עם. שם הסיפור הוסב מ'דער אַרענדאָר' ל'דער קמצן'. בנוסף לשמו של פרץ הושטמו מן הסיפור תתי הכותרות שלו, הממלאות תפקיד משמעותי ביצירה. ניתן להעיר, כי הסיפור עובד מבחינה לשונית, אך לא שונו בו מבנה העלילה ופיתוחה. האחראי לעיתון היה, החל בגיליון 4, הרב עמרם בלוי. כאמור, מהווה העיתונות הפוליטית של המפלגה הקומוניסטית ושל פועלי-ציון שמאל את הרוב המכריע בפריודיקה ביידיש בארץ עד שנת 1934. שני פרסומים פוליטיים הם יוצאי-דופן בתקופה דגן, וזאת משום שלא הוצאו על-ידי שתי המפלגות הנ"ל.

הפרסום האחר הוא 'דאָס ייִדישע אַרבעטער וואָרט', שיצא באפריל 1919. עורכו היה א' הגלילי, שבא לארץ במסגרת הגדוד העברי מאמריקה. 'דאָס ייִדישע אַרבעטער וואָרט', אשר איננו עשוי

123 ראה: די צייט (ניו-יורק) (10 בדצמבר 1921), עמ' 5. על המשלחת ומטרת ביקורה באמריקה ראה: אגרות ברל כצנלסון תרפ"ב-תרצ"א, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 5.

124 ראה: די צייט (1 בינואר 1922). והשווה אגרות ברל כצנלסון, שם, עמ' 18, 25, 37.

125 ראה: מחזיקי הדת, גיליון 41 (ר"ח מנ"א תרפ"א) וגיליון 67 (י"ז סיון תרפ"ד), עמ' 2-3. במחזיקי הדת נדפסו עוד שני פליטונים, שניהם פרי-עטו של ישראליה. ראה: שם, גיליון 37, עמ' 3-4, וגיליון 47, עמ' 3-4. והשווה לעיל עמ' 88 והערה 100.

126 ניסיון לחדש את העיתון נעשה בתרצ"ח. הפעם נקרא שמו 'די אידישע שטימע' וידי[!] אידישע[!] וועג[!].

127 ראה: יהודית, עמ' 1.

מעור אחד, מכיל בין היתר פרטים מעניינים על הוועידה האחרונה של פועלי ציון בארץ, וגם על מפ"ס (מפלגת פועלים סוציאליים).¹²⁸

נושא אחר הקשור לדאָס יידישע אַרבעטער וואָרט' הוא עניין מעמדה הציבורי של היידיש בארץ-ישראל. הגלילי, ששב לאמריקה בתחילת 1921, כתב כי ילדיו של מדפיס הפרסום סולקו מבית-ספרם עד אשר התחייב אביהם, כי לא ידפיס עוד חוברות ביידיש. הגלילי הוסיף, כי בעטיו של לחץ שהופעל על המדפיסים בארץ לא היה מי שיסכים להוציא את הגיליון השני של דאָס יידישע אַרבעטער וואָרט.¹²⁹

החוברת השנייה שהיא יוצאת-דופן בעיתונות הפוליטית ביידיש בארץ עד 1934, היא 'אונדזער אמת'. הוציאה ביו, ב-1920, ה'סאָצ. [יאליסטישע] אַרב. [עטער] פאַרטיי אין א"י, פועלי ציון. יצויין כי שם זה הוא אחד מכינוייה של מפ"ס.

'אונדזער אמת' נועד בראש-וראשונה להפצה בחוץ-לארץ. בעמ' 32 הוער, כי בשביל החברים בארץ יוצא לאור גם מדור עברי. ואכן מדור מעין זה, ובו עשרה עמודים, צורף לחלק מן החוברות של הפרסום.

'אונדזער אמת', וכפי שנאמר לעיל גם 'דאָס יידישע אַרבעטער וואָרט', מהווים מקור חשוב ביותר להבנת מהותה של מפ"ס. מפ"ס הפך בארץ לשם נרדף לקומוניסט, ברם כפי שמתברר משני הפרסומים הנ"ל ומחומר אחר שנדפס באמריקה, היתה מפ"ס מפלגה סוציאליסטית ראדיקאלית שנוסדה על-ידי חברים ממפלגת פועלי-ציון בארץ וכן מיסודות אחרים אשר סירבו להצטרף אל אחדות העבודה. מן המקורות הנ"ל ברי, כי חילוקי-דעות אידיאולוגיים מפליגים בתפיסת-עולמם של ראשי מפ"ס ואחדות העבודה הס'הם שהביאו ליסודה של מפ"ס. עניין מעמדה הציבורי של היידיש בארץ רחוק היה מלשמש גורם מכריע בהקמתה של מפ"ס, והוא הועלה על-ידי מנהיגיה הן מטעמים של טקטיקה מפלגתית והן כאמצעי לגיוס כספים בחוץ-לארץ.¹³⁰

אשר לעיתונות הקומוניסטית זו של פועלי-ציון שמאל, סימן-ההיכר שלהן הוא חוסר רציפותן והמשכיותן. דבר זה נובע בראש-וראשונה מן הקשיים שהציב השלטון המאנדאטורי להשגת רשיונות להדפסת עיתונים בארץ. כתוצאה מכך נדפסו רוב-רובם של העיתונים המפלגתיים ביידיש בארץ כ'הוצאה חד פעמית'. באורח פאראדוקסאלי, עיתונים שראו אור בלא רשיון הגיעו לשיעור

128 ראה שם, עמ' טו, ג ריד.

129 השווה לטיעונו של מאָטל פֿייגעס [מרדכי קוסובר] בליטעראַרישע בלעטער, 4 (1928), עמ' 891, כי השבועון 'די וואָך' שז' זילברצווייג וש' פיאטרושקה תיכננו להוציא ב-1927, לא יצא מעולם לאור מחמת איומי החרם שהופעלו נגד המדפיסים בארץ. שם, 7 (1930), עמ' 726, העיר זילברצווייג על דברי קוסובר כי כלל לא נקבע שם לפרסום שאותו תכנן להוציא יחד עם פאטרושקה. העורכים המיועדים לא אספו חומר כלשהו בשביל כתבי-העת. אשר להדפסתו, ניהלו משא-ומתן עם בית-דפוס אחד בלבד, עם זה של 'דואר היום', 'הפשיסטי קיצוני'. תכניהם של זילברצווייג ופאטרושקה לא יצאה אל הפועל, משום התנגדות משפחתיהם, אשר חששו ש'צעירים חמומי מוח' יתנכלו לחיי העורכים. ראה את דברי הגלילי, די צייט, ניו-יורק (20 באפריל 1921), עמ' 5-6.

130 על התהוותה של מפ"ס ועל התפקיד המשני של היידישיון בכך, עיין בעבודת-הגמר שלי (לעיל, הערה 71), עמ' 88-94. על השימוש שעשתה מפ"ס במעמדה של היידיש בארץ תוך-כדי מאבקה נגד אחדות העבודה, ב-1921, ראה, שם, עמ' 102-103. על מפ"ס ראה: אלקנה מרגלית, אנטומיה של שמאל, תל-אביב תשל"ו, עמ' 65-94.

פראגעטארעך פון ארע: ענדער פאראייניגט איך!

אנגענוג תעמולה

אי.נה.אל.ט.

פון דער רעדאקציע.

צו דער דעלעגאטן פארוואסלונג.

זענן אונזער פאלעסטינע ארבעט.

דער פולס פון דער צייט.

ברית וועגן ארץ-ישראל.

אין און ארום רוסלאנד.

די געשעהענישן אין ארץ-ישראל.

פון דער פראפ. באוועגונג אין פאל.

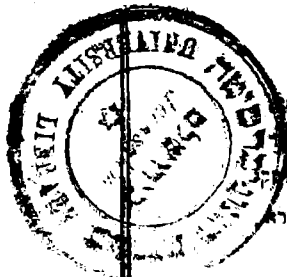
א פארשוויגענע קאנפערענץ.

פון אונזער באוועגונג.

אחרות.

דרכי עבודתנו.

שאלה ל" המשבר "

- י. מאיר
- ג. כהנא
- ב. קאסאוו
- זא. ברוטווי

י. ק.

אפריל 1930

ניסן תר"פ.

יפו איי.

קרל ליבקובט.

א-ד כהנא.

ש. שמוני.

סאנז. ארבע. פארטיי אין איי (פועלי ציון)

בעדוקט ביי ז. האלפערס עט קאספ.

כלשהו של המשכיות.¹³¹ רישומה של עיתונות פוליטית זו ושמירתה עוררו מלכתחילה בעיות סבוכות, משום אופיה המחתרתי. בשל כך אבדו עיתונים לא מעטים מן הסוג הזה.¹³² הביבליוגראפיה של אונגר, שהסתייע במודיעים עלומי-שם, מלאה מאוד בתחום הזה, ועם זאת ניתן לצרף אליה פריטים נוספים.¹³³

אין זה מתפקידו של מאמר זה לנתח כל אחת מן החוברות של המפלגה הקומוניסטית ושל פועלי-ציון שמאל, שהן 150 לערך. מספר עמודיהן מועט (על-פירוב 16 בתבנית 4°) ותוכנן ספציפי מאוד: היחסים בקרב ההסתדרות הכללית; הגישה לתנועה הציונית ולקונגרסים הציוניים; המאבק נגד אחדות העבודה; הקשר עם ברית המועצות; בעיות הכרוכות באיגודים המקצועיים למיניהם; תעמולת בחירות; היחסים עם גדוד העבודה; הקרן לעזרת אסירים (רויטע הילף) ועוד. מהותה המקוטעת והספציפית של העיתונות הפוליטית בידיש בארץ-ישראל עד שנת 1934 מחייבת, שהדיון בה יהא מיוסד על עיקרון כרונולוגי-ענייני. מאליה עולה השאלה האם עיתונות זו נכתבה יידיש מתוך יידישיזם או מתוך זיקה ערכית ליידיש. מסתבר שבחוברות הנ"ל יש איזכורים מועטים לעניין הלשוניות. מן הדיון לבדוק אותם על-פי הבחנה בין המפלגה הקומוניסטית לבין פועלי-ציון שמאל. כאמור לעיל, הרבתה המפלגה הקומוניסטית יותר מכל גורם אחר בארץ בהוצאת פרסומים בידיש. בכל העיתונים בידיש מטעם מפלגה זו, המצויים בבית הספרים הלאומי, יש שלושה איזכורים בשאלת הלשוניות.

שני הראשונים כלולים בחוברת 'אַרבעטער וואָרט' שפראקציית הפועלים הוציאה בירושלים באוגוסט 1923.¹³⁴

העיקרית שבחקריות הנסקרות שם ארעה, כאשר אנשי אחדות העבודה והפועל הצעיר בוועד הפועלים בזכרון-יעקב נעזו את רשות הדיבור מאיש הפראקציה במקום, ששלט בידיש בלבד. שתי המפלגות הגדולות ניצלו את המהומה שקמה במקום, ודחקו את רגליה של הפראקציה מן הוועד. האיזכור השלישי, שהוא משנת 1926,¹³⁵ תוקף ברמז את אחדות העבודה, הקושרת עצמה לבורגנות בפראזות, כגון 'תחית העברית', ומתכחשת ל'מלחמת המעמדות'.

יצוין כי קריאת-תגר כלפי אחדות העבודה על רקע שאלת הלשוניות בארץ לא היתה תופעה חדשה. בתחילת 1921 מיקדה מפ"ס את ביקורתה נגד אחדות העבודה בחוץ-לארץ בעניין רדיפת היידיש

131 כך יצאו לדוגמה, 9 הגיליונות של 'רחובותער אַרבעטער וואָרט' עד שהעיתון נסגר על-ידי השלטונות. ראה: אונגר (לעיל, הערה 1), עיול 214. יצוין, שכדי לעקוף את ההגבלות מטעם השלטון נהגו להדפיס פרסום מסוים בשמות שונים וכך נשמרה רציפותו. כך, למשל, יצאו 14 הגיליונות הראשונים של כתב-העת לספרות 'כתובים', שבכריכת שטיינמן ושלונסקי, בארבעה-עשר שמות שונים.

132 העיתונים המצויים בבית הספרים הלאומי הם ביחס של 7 ל-3 לערך, לעומת אלה החסרים שם.

133 לדוגמה: פועלי-ציוניסטישע דיסקוסיע-העפֿטן, תל-אביב, גיליון 1 (15 במארס 1934); דער שניידער אַרבעטער, תל-אביב (אוקטובר 1935).

134 עמ' 23-24 ר' 15-14. פראקציית הפועלים היא אחד הגלגולים של המפלגה הקומוניסטית בארץ. ראה: אונגר, שם, עמ' 137.

135 ראה: פראָלעטאַרישע שטימע, בהוצאת פראָלעטאַרישע פֿראַקציע, עמ' 15.

בארץ.¹³⁶ הואיל ומשקלה הרגשי והפוליטי של שאלת הלשונות היה רב, היא חזרה ושימשה וחזרה מוליך רווי-מתח למחלוקות אידיאולוגיות בקרב תנועת העבודה הציונית.¹³⁷ מן האמור לעיל ניתן להסיק כי שאלת הלשונות הועלתה על-ידי המפלגה הקומוניסטית בראש-וראשונה כנשק פוליטי נגד אחדות העבודה והפועל הצעיר, וזאת בראשית התגבשותה בארץ בלבד. כמרכז ניתן לומר כי המפלגה הקומוניסטית הוציאה חלק מפרסומיה בארץ בידיש, משום שראתה בה מכשיר להצפת תעמולה פוליטית המובנת לקהל שעליו ביקשה להשפיע. אף זאת: יחסה המימסדי של המפלגה הקומוניסטית בארץ אל היידיש כאל מכשיר העשוי לשרת את פעולותיה, מתיישב עם היחס הרשמי שהיה נהוג כלפי שפה זו בברית-המועצות ובמקומות אחרים.¹³⁸

גם בעיתונות בידיש של פועלי-ציון שמאל — המפלגה הוציאה פרסומים רבים אף בעברית — מעטים מאוד האיזכורים על יידיש. בחוברת 'די אַרבעטער פֿרוי', שהמפלגה הוציאה ב-1926, נאמר¹³⁹ כי יש להעניק לפועל את נשק המדע. היסודות להשכלת הפועל הם המטריאליזם ההיסטורי, הכלכלה המדינית ותולדות הסוציאליזם היהודי והבינלאומי. על הפועלים לתבוע שוויון-זכויות לעברית וליידיש בארץ, כדי לסכל את כוונותיה של הבורגנות, המעוניינת להשתיק חלק גדול של הפועלים ולהחליש את מאבקם החברתי באמצעות ריב הלשונות. האיזכור השני כולו במאמר 'נאַכן שרעק', הודן בדחיית ההצעה להקים קתדרה ליידיש באוניברסיטה העברית, בתחילת 1928.

מחברו האנונימי של 'נאַכן שרעק' כתב, בין היתר, כי מן הדין להקים גנים, בתי-ספר וספריות לאלה בארץ החשים 'אנשים יהודים בתכלית היותם' בנהלם את חייהם בידיש.¹⁴⁰ האיזכור השלישי מאיר עיניים בעניין הקשר שבין שאלת הלשונות ומעמדה של פועלי ציון בארץ. בחוברת 'אינהייט', שהודפסה בתל-אביב ב-1925, עמ' 12, דווח על-כך שנמנע מווסר¹⁴¹ לשאת את דבריו בידיש בעת קיומה של מועצת ההסתדרות. הידיעה מוסרת במפורש, כי סיבת התקרית לא היתה לשון היידיש ('ניט די הגדה') אלא סתימת פיה של האופוזיציה בהסתדרות ('די קניידלעך'). מן

136 ראה על-כך בעבודת-הגמר שלי (לעיל, הערה 71), עמ' 102–103.

137 מאידך גיסא ניהלה אחדות העבודה מאבק של שנים (1922–1925) עם 'פועלי ציון' בחוקי-לארץ על ההגמוניה בברית העולמית של פועלי ציון ימין. הביטוי החריף והבלתי-אמצעי למאבק זה היה עניין הלשונות, אשר חיפה על חילוקי-דעות מרחיקי-לכת שאיימו לפלג את הברית. פרשה זו תידון במחקר לגופו.

138 על הגישה אל היידיש כאל אמצעי לסובייטיזאציה של היהודים ראה: ח' שמרוק, 'תרבות יהודית בברית המועצות', האומה, ד (תשכ"ה), חוברת 13, עמ' 27–31. ביטוי להתייחסות ליידיש כאל מכשיר לפילוגו של העם היהודי ראה במאמרו של ש' אפשטיין, 'די נייע רעטער פֿון דער יידישער שפראך און ליטעראַטור', פֿרייהייט (27 בנובמבר 1927), עמ' 6. על ש' אפשטיין, מראשי הקומוניסטים באמריקה באותה עת, ראה: לעקסיקאָן (לעיל, הערה 36), ז, עמ' 26–28.

139 שם, עמ' 16. החוברת נרשמה בעיול 61 בעבודתו של אונגר.

140 הרמז הוא לקטע מתוך מאמרו של ברל כצנלסון, 'קתיידרת המריבה', על 'קתיידרת המריבה' ועל 'נאַכן שרעק' ראה במאמרי (לעיל, הערה 111), עמ' 204–208.

141 על ישראל ושר (ריכר), מראשי פועלי-ציון שמאל בארץ עד 1937, ראה: תדהר (לעיל, הערה 43), ד, עמ' 2029 ולעקסיקאָן (לעיל, הערה 36), ד, עמ' 503–504.

האמור לעיל יוצא, שיש הפרזה רבה בחשיבות שיוחסה ליידיש בנוגע לפועלי-ציון שמאל בארץ.¹⁴² אין ספק כי לגבי חלק מחברי המפלגה שצמחו בפועלי ציון בפולין-רוסיה היתה יידיש מכותרת התרבותית וערך בפני עצמו.¹⁴³ ברם, כידוע, מפלגה קטנה זו היתה מורכבת משני אגפים שנתפלגו תכופות: קבוצת ארם-ניר והיצחקיסטים.¹⁴⁴ אלה האחרונים היו ברובם מצדדי העברית או בעלי יחס נייטרלי כלפי יידיש.

על סמך המובא לעיל ניתן לומר, כי שאלת מעמדה של היידיש, שהיתה קרובה ללבם של חלק מאנשי פועלי-ציון שמאל, שימשה בעיקרו של דבר זירה למאבקים אידיאולוגיים מהותיים בין פועלי-ציון שמאל ומפלגות הרוב, 'הקונסטרוקטיביסטיות-ציוניות'. שאלת היידיש היתה ביטוי סוער להתרוצצות הזאת, אך בשום פנים ואופן לא היתה היא הסיבה למחלוקות הפוליטיות, שנתגלעו חדשות לבקרים בקרב תנועת העבודה.

החוכרות לספרות יידיש מקורית בארץ, שהוזכרו לעיל, שימשו אפיק למאווייהם של היידישיסטים בלב ונפש בתוך פועלי-ציון שמאל, כדוגמת דניאל לייבל ול' חייך-שמעוני.¹⁴⁵ כפי שצויין קודם-לכן, היתה היצירה המקורית עיקר בחוברות הללו והתגובות היידישיסטיות שבהן — עניין משני.

בבואנו אפוא לסכם את העיתונות היידיית בארץ-ישראל מראשיתה ועד להוצאת 'ניוועלט', אנו מבחינים בה שתי תקופות מוגדרות היטב.

עד מלחמת-העולם הראשונה קשורה מרביתה של עיתונות זו ביישוב הישן, והיא משמשת מקור להכרת תולדותיו. עיתונות זו נועדה בראש-וראשונה להפצה בחוץ-לארץ, ותופעה זו היא מסימני ההיכר לכלל העיתונות היהודית בארץ באותה עת.

הוצאת 'דער אָנפֿאַנג' חוצה את התקופה ומהווה ציון-דרך בתולדות התרבות ובתולדות תנועת הפועלים בארץ. העיתונות הפוליטית ביידיש מייצגת בכמותה את הרוב המכריע של העיתונים, אשר הופיעו בתקופה השנייה ובשתי התקופות גם יחד. אופייה המקוטע נובע במידה ניכרת מהקשיים שהשלטון הציב בפניה. מן הדין אפוא לעסוק בה על יסוד אמת-מידה עניינית-כרונולוגית. יצויין, כי בניגוד לעיתונות שקדמה לה היתה העיתונות הפוליטית ביידיש מיועדת בעיקרה לקהל מקומי.

142 ראה: א' מרגלית (לעיל, הערה 130), עמ' 129 וטענתו בעמ' 130, כי 'הקנאות לאידיש בידדה את פועצ"ש במשך עשרות שנים מרוב הציבור בארץ והפכה אותם לכת חיצונית'. הניתוח של מרגלית שם הוא ברובו נכון, אך הוא לא הביא בחשבון כי גם פועלי-ציון ימין בחוץ-לארץ גילו יחס אוהד מאוד ליידיש. נימוקיהם בנידון זה היו דומים מאוד לאלה של פועלי-ציון שמאל. על החיכוכים שבין פועלי-ציון ימין ובין אחדות העבודה בעניין מקומה של היידיש בארץ-ישראל ראה לעיל, הערה 137. ולא זו אף זו. בנוסף לזיקה הרגשית של פועלי-ציון ליידיש היה גם גורם אובייקטיבי שחייב את פועלי-ציון במזרח-אירופה לפנות אל הקהל הפוטנציאלי שלו ביידיש, והוא הצורך של המפלגה לעמוד בתחרותה הקשה עם ה'בונד' והמפלגה הקומוניסטית.

143 ראה בעניין זה את העדויות המאלפות, השמורות בתיק 89 במדור לתיעוד בעל-פה בכוכן ליהדות זמננו שליד האוניברסיטה העברית בירושלים.

144 סקירה קצרה על הפילוגים ראה: אונגר, (לעיל, הערה 1), עמ' 137. על ההבדלים בין שתי הקבוצות ראה: מרגלית (לעיל, הערה 130), לפי מפתח העניינים, 'יצחקיסטים'.

145 על דניאל לייבל ראה: תדהר (לעיל, הערה 43) ד, עמ' 1881, ולעסקיאן, (לעיל, הערה 36) ה, עמ' 104-105. על ל' חייך-שמעוני ראה: לעסקיאן שם, ד, עמ' 734-735.

אשר ליתר הפרסומים ביידיש, שראו אור אחרי מלחמת-העולם הראשונה, יש בהם חומר הנוגע ליצירתו של א"צ גרינברג, לעדת החסידים ולחקר ספרות יידיש בארץ. שנת 1934 חותמת עבודה זו משום שבה החל לצאת לאור, מטעם פועלי-ציון שמאל, 'נייזועלט', העיתון הראשון ביידיש בארץ, שהופעתו היתה רצופה ונמשכה שנים רבות. לבסוף יש לתת את הדעת על השאלה שהעלה המחקר, על שום מה לא הצליחה העיתונות ביידיש בארץ להאריך ימים עד 1934. על קושיה זו ניסו להשיב, איש איש ומגמתו, מרדכי קוסובר וא"ר מלאכי.

קוסובר מרמז במאמריו,¹⁴⁶ כי הדבר נעוץ במאבק נגד היידיש בארץ. אליבא דא"ר מלאכי הסיבה לכך היא, כי 'אין הקהל בארץ ישראל רגיש צורך בעיתון אידי'. העיתונות היידיה התפתחה בחוץ-לארץ 'בעיקר בזכות הקורא ההמוני, אולם בא"י, אין קורא כזה'.¹⁴⁷ על סמך העובדות שהוצגו בעבודה זו נראה לומר, כי אין בהסבריהם של קוסובר ומלאכי כדי לפתור את שאלתם. אשר לרמזיו של קוסובר, הרי שעד להוצאת 'דער פרדס' לא ידוע לנו על עוינות כלפי עיתונים על-מפלגתיים ביידיש. תגובותיהם של סילמן, קרניאל-עזמות, 'הפועל הצעיר', יוסף אהרונוביץ, ביאליק ו'דאר היום', ככל שהן מאפינות את היחס ליידיש בארץ, לא היה בהן כדי למנוע המשך הופעתם של עיתונים ביידיש.

מאידך גיסא, מופרך טיעונו של מלאכי על-ידי מאמרו שלו על 'שולמית',¹⁴⁸ על-ידי עדותו של יהואש, המספר כיצד היו נחטפים העיתונים ביידיש שנשלחו אליו מחוץ-לארץ¹⁴⁹ ועל-ידי ידיעה שברוך סטופניקר פרסם בכתב-העת 'כתובים' ב-1928.¹⁵⁰ סטופניקר כותב כי מתוך 850 גיליונות של יומונים מחוץ-לארץ הנמכרים בתל-אביב, 450 כתובים יידיש. אשר לשבועונים מחוץ-לארץ, 700 מתוך 985 העותקים הנפוצים בתל-אביב, לשונם יידיש.¹⁵¹

כל ניסיון להבין את תופעת מיעוט העיתונים ביידיש בארץ והפסקתם המהירה עד שנת 1934, מחייב דיון בעיתונים אלה לסוגיהם.

עיתונות יידיש המימסדית נועדה להפצה בחוץ-לארץ בלבד. לפיכך ניתן לכנותה ארץ-ישראלית אך ורק על-פי מוצאה ואילו העיתונות הפוליטית הפנתה לקהל ולמטרות מוגדרים, והיא יצאה לאור על-פי צרכי השעה של המפלגה הקומוניסטית ושל פועלי-ציון שמאל. החוכרות לספרות יידיש ארץ-ישראלית הופצו בארץ ובחוץ-לארץ ושמרו על המשכיות כלשהי, על-אף הקשיים המרובים שבהם נתקלו. קשיים אלו נבעו, מצד אחד, מן היחס הסבוך ליידיש בארץ, ומצד אחר מן העובדה שספרות יידיש בארץ-ישראל היתה אז שולית לעומת זו שבחוץ-לארץ.

146 ראה: קאסאווער (לעיל, הערה 78), עמ' 158-164, וליטעראַרשע בלעטער, 4 (1928), עמ' 890-891.

147 ראה במאמרו של מלאכי (לעיל, הערה 19), עמ' 205.

148 ראה לעיל (הערה 87), עמ' 307.

149 ראה: פון ניריָאַרק ביז רחובות, ב, עמ' 56.

150 ראה: גיליון עג (ב' אדר תרפ"ח), עמ' 3.

151 סטופניקר הטעים, שהפועלים אינם רוכשים עיתונים מחוץ-לארץ והוסיף: 'האם אין אנו צריכים לטכס עצה נגד השטפון הלועזי הזה? האם לא הגיעה השעה להוציא עיתון עברי קל, מחנך ומקרוב את ההמונים?' סטופניקר העיר, כי אומדנו אינו כולל עוד 20% של גיליונות המתקבלים הישר לבתי מנויים. על סטופניקר ראה קרסל, לכסיקון, ב, עמ' 490.

העיתונות של היישוב הישן ביקשה ברובה למלא תפקיד של עיתונות כללית, ואולם, כיתר העיתונות היהודיים בארץ-ישראל לא יכלו הפרסומים ביידיש להתקיים בלא מימון של ממש מחוץ-לארץ. הישענות זו על חוץ-לארץ, אשר היתה כורח המציאות נוכח האוכלוסיה היהודית המצומצמת שבארץ, משקפת בזעיר-אנפין את יחסי-הגומלין שבין היישוב לבין הגולה.

מספר העמודים בעיתוני היישוב הישן ביידיש לא עלה על-פי-רוב על ארבעה עמודי פוליו. פרסומים אלה הופיעו, בשעה שתדירותם היתה סדירה, אחת לשבוע. המידע שבהם היה לוקאלי, דל ודומה מאוד בהרכבו. כעוד מדורי הספרות בעיתונות היידיש בחוץ-לארץ היו מגוונים ומשכו קהל קוראים רב, היו מדורים אלו בארץ קלושים והחומר שבהם — תרגומים מן העיתונות היהודית-הגרמנית על פי רוב.

העיתונות של היישוב הישן ביידיש לא יכלה בשום פנים להתמודד עם זו שבחוץ-לארץ, אשר התפתחה והתפשטה בפרק זמן קצר ביותר במאה העשרים. אף זאת: קהל צרכניהם של העיתונות ביידיש בחוץ-לארץ יכלו לקרוא בהם על הנעשה בארץ במאמריהם של כתבים ארץ-ישראליים. ראינו לעיל,¹⁵² כי 'ישראל'יה, הוא צורבא-צ'רבינסקי, השתתף בעיתוני יידיש באמריקה. הוא הדין לגבי גד פרומקין,¹⁵³ בנו של בעל ה'חבצלת'. בשנות העשרים של המאה היו ליומונים גדולים בחוץ-לארץ מדורים קבועים על ארץ-ישראל, שהופקדו בידי כתבים אשר ישבו דרך קבע בארץ.¹⁵⁴ העדויות שראינו לעיל: ההסכם שבין 'יידישע גאזעטן' הניו-יורקי לבין 'בית יעקב',¹⁵⁵ מאמרו של מלאכי על כתב-העת הירושלמי 'שולמית', דבריו של יהואש וידיעתו של סטופניקר, מצביעות בבירור על כך שצרכיה של האוכלוסיה בארץ שנוזקקה לעיתונות יידיש סופקו לה בראש-וראשונה באמצעות עיתונים יידיים מחוץ-לארץ.

עובדה זו והגורמים הנוספים שנמנו קודם לכן, הסֵהם שעיצבו את דמותה ומעמדה של עיתונות יידיש בארץ-ישראל עד שנת 1934.

152 הערה 100.

153 ראה: א"ר מלאכי, 'גד פרומקין', הדאר, כו (תש"ז) עמ' 969. על גד פרומקין ראה: קרסל (לעיל, הערה 78) ב, עמ' 654.

154 מדורים מעין אלה היו לדוגמה ל'היניט' ול'מאמענט' הווארשאיים.

155 ראה הערה 48.